

Hicrî II. Asırda Rivayet Üslûbu (III) er-Rabî' b. Habîb (ö. 175-180) ve Rivayet-Dirayet Açısından el-Câmi'i

Bünyamin ERUL

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-mail: berul65@hotmail.com

Abstract: *The Pattern Of Narration in The Second Century (II): Al-Rabi' b. Habib and his al-Jâmi' from the points of al-Riwayah and al-Dirayah:* Al-Rabi' b. Habib's book al-Jâmi' is one of the earliest traditional sources which has come to our time. It was collected in the second half of the second century as a Musned -so it is called Rabi's Musned as well- and reclassified in the sixth century by al-Wardjlani (570/1174) an Ibadi scholar, in term of headlines in its present published form. The book has two parts and 742 hadiths under 120 headlines. al-Wardjlani added the third part to the book which contains 142 hadiths regarding Ibadi doctrine and the fourth part which involves 121 hadiths coming from Rabi' and Aflah and Djabir b. Zayd. As for value of Rabi's book, in contrast to the Classic Sunni tradition which has paid no attention to it, it is accepted by Ibadiyya sect as the most significant book after the Holy Qur'an. Finally Rabi's al-Jâmi' sheds light on the early history of Hadith literature and provides rather important information about the Ibadi tradition. In any case, the book is not to be neglected by the *researchers*.

The book presents many typical manners for the early period of the Hadith literature. Like Ma'mar b. al-Râshed, Rabi' follows the same styles

for the narrations i.e., 'an'ana and balağ generally and akhbarana or haddathana rarely. But Rabi's book doesn't include so many weak hadiths with broken isnads or unknown narraters or certain hesitations in the narrations. In my view, this either might be due to Rabi's translating of the narrations from Abu Ubayda's collection or because of the correction of some weaknesses in the narrations made later. With regard to al-Dirayah like most of the muhaddiths, Rabi' prefers the narration of the hadiths only. However, in the case of needing an interpretation of a hadith, he would either explain himself it or refers it to his teachers.

Key Words: Al-Rabi'b. Habib, hadith, narration, classification, II. century.

Giriş

Hicrî II. asırdan zamanımıza kadar intikal eden hadis mecmualarından birisi de İbâdiye mezhebinin büyük imamlarından er-Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* adıyla anılan *Musned*'idir. Üslubu, muhtevası ve hacmiyle daha önce incelediğimiz Ma'mer'in *el-Câmi*' adlı eseriyle aralarında benzerlikler bulunan *Musned*, İbâdîliğin en temel hadis kaynağı olma özelliğine de sahiptir. Genelde İbâdiye mezhebi, özelde ise Rabî' ve eseri ile ilgili yeterli kaynakların bulunmayışı sebebiyle, konuyu imkânların elverdiği nisbette tahlil etmeye çalışacağımızı belirtmeliyiz.¹ Bildiğimiz kadarıyla memleketimizde Rabî' ve *Musned*'i hakkında yapılan ilk müstakil çalışma olan bu yazımızda, elbette başta kaynak yetersizliği olmak üzere, ilk oluşun getirdiği bazı eksiklikler görülebilecekse de, daha sonra yapılacak kapsamlı çalışmalara başlangıç ve öncülük etmesini ümit etmekteyiz. Burada Rabî' ve eserine geçmeden önce İbâdîlik hakkında kısaca bilgi vermemiz, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kurucusu Abdullah b. İbâd el-Murrî et-Temîmî'ye² izafetle İbâdiye adını alan bu fırka, Hz. Ali ile Muâviye arasında cereyan eden Sıffîn'deki tahkim hadisesine karşı çıkan Hâricîlerden ayrılmış ılımlı bir koldur. 65/685 yılında Hâricî imamlardan Nâfi' b. Ezrak'ın Hâricî olmayan Müslümanlar hakkında ileri sürdüğü aşırı fikirlerçine katılmayarak Basra'da Abdullah b. İbâd'ın etrafında toplananların oluşturduğu bir fırkadır. Abdullah b. İbâd, İbâdîliğin asıl kurucusu veya fikir babası olarak da kabul edilen ve mezhebin en ünlü imamı olan Câbir b. Zeyd el-Ezdî'nin fikirlerinden ilham alarak Basra'dan çıkan müfrit Hâricî topluluklarına katılmamış, akliselimin ve sünnetin sınırları çerçevesinde kalmak isteyen Vehbîler'i kendi etrafında

¹ Konuyla ilgili bazı kaynakları elde etmede yardımcı olan, başta Ankara'daki saygıdeğer Uman Büyükelçisi ve müsteşarına, Ürdün-Amman'da yaşayan muhterem üstad Hasan Sakkaf'a, değerli meslektaşım Sönmez Kutlu'ya teşekkür ederim.

² Vefat tarihi bilinmemektedir. Hayatı hakkında bkz: Ethem Ruhi Fırlatı, "Abdullah b. İbâd", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, I. 109, İstanbul 1988; Lewicki T., "al-Ibadiyya", *The Encyclopaedia of Islam*, III. 648. Leiden-1986.

toplamış, isyan hareketine karışmaksızın Basra'da kendi hâlinde sakin bir hayat yaşamıştır.

Abdullah b. İbâd'ın Emevî idarecilerine karşı gösterdiği mutedil siyaset, fırkanın önemli âlimlerinden Câbir b. Zeyd'in dirayetiyle devam ettirilmiştir. Ancak Abdulmelik b. Mervan'ın ölümünden sonra (86/705) durum değişmiş, Irak Valisi Haccâc b. Yusuf , başta Câbir olmak üzere İbâdî ileri gelenlerinin çoğunu Uman'a sürmüş, bir kısmını da Basra'da hapsettirmiştir. Bunlardan Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerîme, Haccâc'ın ölümünün ardından Basra İbâdî cemaatinin başına getirilmiştir. Ebû Ubeyde de Basra İbâdîlerini dikkatle yönetmiş ve Emevî idarecilerine karşı esnek hareket etmiştir.

Ebû Ubeyde'nin ölümünün ardından Basra İbâdîliğinde kısmî bir gerileme başlamış, daha sonra onun yerine geçen er-Rabî' b. Habîb el-Basrî zamanında da fırkanın büyük yönetim meclisi Basra'da kalmış, etrafa yeni dâîler gönderilmiştir.

Basra İbâdîleri baştan itibaren gizli dinî bir cemaat olarak faaliyette bulunmuş ve büyük ölçüde idarenin dikkatlerinden uzak kalmasını başarmışlardır. Bu sebepten de onların Basra'daki hayatlarını takip için İbâdîlerin kendi rivayetleri esas teşkil etmekte ve başka kaynaklarla kıyaslama veya teyid imkanlarından mahrum kalınmaktadır.³

İbâdiye, içlerinden çıktığı Hâricîlerin hilafet hakkındaki görüşlerine sonuna kadar uymakla birlikte, diğer görüşlerinde, ilk defa kendileri tarafından ortaya atılmış olmasına rağmen, büyük çoğunluğu ile Mutezile, kısmen de Ehl-i Sünnet'le uyuşma hâlinedir. Böylece İbâdiye, diğer Hâricî fırkalar arasında, Ehl-i Sünnet'e en yakın olma özellikleri ile, günümüzde de kendilerine mahsus İtikâdî ve fikhî sistemlerini devam ettirme imkân ve şansına sahip olmuşlardır. Nitekim İbâdîler, Kur'an ve Nebevî nasslarda bulamadıkları çözümleri öncelikle Câbir b. Zeyd, Ebû Ubeyde ve Rabî'in görüşlerinde ararlar. Orada da bulamazlarsa, Ebû Hanîfe, Şâfiî gibi diğer imamların görüşlerine başvururlar.⁴

İbâdiye, kendi içine kapanarak, dar bir hayat ve düşünce anlayışını benimseyen ve böylece bugün varlıkları silinmiş diğer Hâricî fırkaların aksine, çeşitli İslâm mezheplerinin kendilerine uygun düşen anlayışlarından faydalanma yoluna giderek, hareketlerine hız ve yön verecek, devam imkânları sağlayacak kaynakları benimsemiş ve günümüze ulaşmıştır.⁵ Bugün Uman halkının yarıya yakını olmak üzere, Hadramut, Zengibar,

³ Bkz: Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara-1983, A.Ü.İ.F.Yay., s.82-90; Fiğlalı, "İbâziye", *T.D. V. İslam Ansiklopedisi*, XIX. 256; Lewicki T., " al-Ibadiyya", *The Encyclopaedia of Islam*, III. 648-651.

⁴ Bkz: es-Siyâbî, Sâlim b. Mahmud b. Şâmis, *İzâletu'l-va'sâ'an etbâi Ebi'-Şa'sâ*, s. 70, tah. Seyyide İsmail Kâşif, Uman-1979.

⁵ Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu*, s. 142.

Libya, Tunus, Cezâyir ve Batı Sahra'nın çeşitli yerlerindeki de dâhil 2-3 milyon civarında insan İbâdîliği yaşamaktadır.⁶

Basra İbâdîliğinin en dikkat çekici ve diğer birçok kollardan farklı tarafı, Câbir b. Zeyd - Ebû Ubeyde - er-Rabî' b. Habîb'den oluşan ilmî bir mesnedi bulunuşu ve talebe yetiştirmeye ağırlık veren, âdeti bir eğitim-öğretim ekolü gibi faaliyet göstermesidir. İşte asıl konumuzu teşkil eden Rabî' ve *Musned*'i hakkında yaptığımız bu inceleme, kısaca özetlemeye çalıştığımız Basra İbâdîliği'nin kabul ettiği temel hadis kitabını tanıttak, hem hadis ve sünnet telakkîlerine dair, hem de ait olduğu h. II. asrın rivayet üslubuna dair ipuçları verecektir.

1. er-Rabî' b. Habîb ve İlmî Kişiliği

Ebû Amr er-Rabî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-Basrî (ö. 175-180/791-796), İbâdiye mezhebinin imamlarından. Aslen Uman'lı olup, gençlik yıllarında Basra'ya gitmiş ve orada hayatının son günlerini yaşamakta olan Câbir b. Zeyd (ö. 93/711) ile görüşmüş, az da olsa ondan hadisler dinlemiştir.⁷ Basra'da, birçok âlimden ilim tahsil etmiş, ardından da kendisi ders vermiştir. Üstadı Ebû Ubeyde'nin derslerine katılmış, önde gelen talebelerinden biri olmuştur. Meşhur *Musned*'i kendisinden rivayet etmiştir. Nitekim Rabî'in *Musned*'indeki rivayetler, Ebû Ubeyde'nin başka hocalarından naklettiği bazı rivayetlerin yanısıra, daha çok hocası Câbir'den rivayet ettiği hadislerden oluşmaktadır.⁸

Basra'lı bazı insanlar, kendisinden hadis yazmak üzere, isnadları (Hz. Peygamber'e) yakın olan, verâ sahibi bir hadisçi arayışı içerisine girince, ancak er-Rabî' b. Habîb'i bu vasıflara uygun bulmuşlar ve hadis ilmini ondan talep etmişlerdir.⁹ Ziriklî onu, Basra'lı, İbâdî ve kitabı olan ikinci asrın büyüklerinden bir hadis âlimi olarak tanıtmaktadır.¹⁰ Ahmed b. Hanbel,

⁶ Fığlalı, *a. g. mad.*, XIX. 260-261.

⁷ Buradan hareketle Rabî'in H. 80 civarında dünyaya geldiğini söyleyebiliriz. Kannûbî, Rabî'in H. 75-80 yılları arasında doğduğunu, 92-3 yıllarında da Basra'ya gittiğini tahmin etmektedir. Bkz: el-Kannûbî Saîd b. Mebrûk, *el-İmam er-Rabî' b. Habîb, mekânethû ve musneduhû*, s. 16-7, Uman-1995. Fihristleriyle birlikte toplam 230 sayfa olan bu kitap, konu ile ilgili müstakil bir eser olmasına rağmen, gereksiz detaylara yer vermesi sebebiyle, bu hususta hacminden beklenen tahlilleri verememekte ise de, yararlandığımız önemli eserlerden biridir. Mesela, ilk 13 sayfada, Hadis ve Sünnet hakkında bilgiler verilmiş, s. 82-104 arasında el-Elbânî'nin düştüğü elli çelişki verilmiştir. Kitabın 20. sayfasında müellifinin ismini zikretmeksizin "*er-Rabî' b. Habîb muhaddisen*, s. 263" kaydıyla referans gösterdiği çalışmaya da maalesef ulaşamadık. Muhtemelen bir doktora veya master çalışması olduğunu sandığımız bu eserin daha analitik bir eser olduğunu ümit ediyoruz.

⁸ Bkz: es-Savâfî Salih b. Ahmed, *el-İmâm Câbir b. Zeyd el-Umânî ve âsârühû fi'd-da'veti*, s. 51-2, Uman-1989, II. baskı; Kannûbî, *a. g. e.*, s. 15-20.

⁹ Aşur b. Yusuf, Rabî'in *Câmi*'ine yazdığı mukaddime, s. "he", Beyrut-1995.

¹⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, III. 14, Beyrut-1986. Şemmâhî, Şuayb Ebu'l-Muarri'f'in Mısır'da, Rabî'in aleyhinde "Kezzâb, hâin ve câhil" gibi sözler söylediğini nakletmekte ise de, bu tür olumsuz sıfatların onun hadisçiliği ile ilgisi olmadığı, asil sebebin, Şuayb'ın fırkalar arası

Basra'dan gelen el-Heysem b. Abdulgaffâr et-Tâf denilen bir râvîden söz ederken, onun Hemmâm'dan-Katâde'den hadis rivayet ettiğini, ayrıca *er-Rabî b. Habîb* denilen bir şahıstan-Dumâm-Câbir b. Zeyd tarikiyle hadisler naklettiğini belirtmektedir.¹¹ Bu ifadesine bakılırsa, Ahmed b. Hanbel nezdinde Rabî'in pek de tanınmadığı gibi bir sonuç çıkartılabilir. Onun, diğer hadisçiler arasında ve cerh-ta'dil kitaplarında zikredilmeyişi hakkında, yöneticilerin baskısı ve zalimane politikaları, Rabî'in zalim sultanlara yaklaşmaması, İbâdiye'nin Hâricîlerin bir fırkası olarak görülmesi, talebelerinden başkasına kapısını kapatıp uzleti tercih etmesi ve İbâdiye mezhebinin tarih kaynaklarının az olması gibi sebepler gösterilmektedir.¹²

Hocası Ebû Ubeyde'nin ölümünün ardından Basra İbâdîliği'nin başına geçen Rabî'¹³ İbâdî liderlerden Abdulvehhâb b. Abdurrahman döneminde (168-208/785-823) ilim, vera ve fazilet bakımından önde gelenler arasındaydı ve Abdulvehhâb'ın danışmanlarındandı.¹⁴ Hicrî I. asrın sonlarından başlayarak uzun bir ömür süren Rabî', hayatının son yıllarında, ömrünün önemli bir kısmını geçirdiği Basra'dan, tekrar asıl memleketi olan Uman'a dönüp yerleşmiş¹⁵ ve 175-180 yılları arasında orada vefat etmiştir.¹⁶

2. Hocaları

er-Rabî' b. Habib'e, ilmi kimlerden öğrendiği sorulduğunda, Ebû Ubeyde, Dumâm ve Ebû Nûh olmak üzere üç hocasının isimlerini vermiştir.¹⁷ Bunlara ilaveten biz, Cabir b. Zeyd, Suhâr el-Abdî ve Câfer b. Semmâk el-Abdî olmak üzere altı hocasından söz edeceğiz.

1. Ebu'ş-Şa'sâ, Câbir b. Zeyd el-Ezdî el-Basrî(ö. 93/711):

21/642 yılında Umân'ın iç bölgelerinden Nezvâ'ya bağlı el-Fark beldesinde doğdu. Kızı eş-Şa'sâ ile künyelenen Câbir, başta Abdullah b. Abbâs olmak üzere, Hz. Aişe, Abdullah b. ez-Zubeyr, Abdullah b. Ömer,

mücadelenin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Bkz: Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer*, I. 134-6, tah. Ahmed b. Suûd es-Siyâbî, Umân-1987. Rabî'in adaleti ile ilgili geniş değerlendirmeler için bkz: Kannûbî, a.g.e., s. 61-77.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-İllet ve ma'rifetu'r-ricâl*, I. 254, no: 1455, tah. T. Koçyiğit, İ. Cerrahoğlu, İstanbul-1987.

¹² Bkz: Kannûbî, a.g.e., s. 64-71.

¹³ Bkz: Fiğlalı, "İbâziye", *T.D. V. İslam Ansiklopedisi*, XIX. 256.

¹⁴ Bkz: Ebû Zekerriyya Yahyâ b. Ebî Bekr, *Kitâbu's-Siyer ve ahbâru'l-eimme*, s. 116, Tunus-1985; Lewicki T., "al-Ibadiyya", *The Encyclopaedia of Islam*, III. 650-1.

¹⁵ Bkz: es-Sâlimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Humeyd, *el-Cuz'u'l-evvel min şerhi'l-Câmi's-sahîh*, (bundan sonraki yerlerde 'Şerhu'l-Musned' diye verilecektir) I. 3-4. Umân-Mektebetu'l-İstikâme; Aşur b. Yusuf, a. y.

¹⁶ Rabî'in vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Çeşitli çalışmalarda tahmini olarak, H. 160 veya 170 yılları verilmişse de, "*er-Rabî' b. Habîb muhaddisen*, s. 263'e atıfta bulunan Kannûbî onun 175-180 arasında vefat ettiği kanaatini benimsemiştir. Bkz: Kannûbî, a.g.e., s. 19-20.

¹⁷ Bkz: Şemmâhî, a.g.e., I. 96.

Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdullah, Hakem b. Amr el-Gıfârî ve Muâviye b. Ebî Sufyân gibi sahâbîlerden hadis rivayet etti. Onun Bedr Ehli'nden yetmiş sahâbîye yetiştigi söylenmektedir. Kendisinden de Eyyûb es-Sahtiyânî, Amr b. Dînâr, Katâde b. Diâme gibi muhaddisler rivayette bulundular.¹⁸

Câbir, İbâdiye mezhebinin aslı ve temeli olarak kabul edilen bir ilim deryasıdır. İbn Abbas'la birarada bulunmuş, ona talebelik yapmış, öğrendiği hadisleri ona okumuştur. Câbir'i talak konusunu en iyi bilen kimse olarak tavsif eden İbn Abbas¹⁹ "Hayret şu Iraklılara! Aralarında Câbir b. Zeyd bulunduğu hâlde, hâlâ bize nasıl ihtiyaç duyarlar? Halbuki Câbir'e başvursalar, onun ilmi, ihtiyaçlarını fazlasıyla giderecek" diyerek Câbir'in ilmîni takdir etmiş, insanları onun ilminden faydalanmaya teşvik etmiştir.²⁰ Her sene hac yapan Câbir, bu ziyaretlerinde görüştüğü sahabeden yararlanma cihetine gitmiştir. Hz. Aîşe'ye kimsenin soramayacağı birçok sorular sorduğu bilinmektedir.²¹ Bir defasında Abdullah b. Ömer'in tavaf ederken Câbir'le karşılaştığı ve: "Sen Basra'nın fakihlerindensin, sadece Kur'an'ın açık hükmü ile veya sabit bir sünnet ile fetvâ ver! Bundan başka birşey yaparsan, kendin de helak olursun, başkalarını da helak edersin" dediği nakledilmektedir.²²

İbn Abbas'ın büyük talebelerinden olan Câbir, zamanın Basra âlimiydi ve el-Hasan el-Basrî ve İbn Sîrîn ile aynı seviyede addedilirdi. Câbir'in, Basra Câmîi'nde fetva verdiği bir ders halkası vardı.²³ Hatta, hapsedildiği zaman bile kendisinden fetva istenmiş, o da "Hem hapsediyorsunuz, hem de benden fetva istiyorsunuz?!" diyerek hayretini ifade etmiş; ancak cevap vermekten de geri kalmamıştır.²⁴ Emevî idarecilerine karşı gösterilen mutedil siyaset, fırkanın fikir babası sayılan Câbir b. Zeyd'in dirayetiyle devam ettirilmiştir.²⁵

Kur'an-ı Kerim'i en iyi bilenlerden olan Câbir, devrin müfessirleri arasında sayılmaktadır. Ayrıca İbâdî olduğu yolundaki iddialara rağmen,

¹⁸ Bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, II. 38; Lewicki T., "al-İbadiyya", *The Encyclopaedia of Islam*, III. 649; İ. Lütfi Çakan, "Câbir b. Zeyd", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, VI. 537-8; Kannûbî, a.g.e., s. 23; Siyâbî, *İzâletu'l-va'sâ*, muhakkikin önsözü, s. 1.

¹⁹ Rabî, *Câmî*, II. 76, no: 742.

²⁰ Bkz: İbn Hacer, a.g.e., II. 34, Dercînî, *Tabakât*, II. 205; Kannûbî, a.g.e., s. 24; Siyâbî, a.g.e., 28-30.

²¹ Bkz: Şemmâhî, a.g.e., I. 69.

²² Bkz: Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen. Mukaddime* 20. s. 59, İstanbul-1981.

²³ Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV. 482. tah. Şuayb el-Arnâvut, Huseyn el-Esed, Beyrut-1990, VII. baskı.

²⁴ Bkz: İbn Sa'd, Muhammed, VII. 180-1, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, Beyrut-1985.

²⁵ Bkz: Fiğlalî, "İbâziye", *T.D. V. İslam Ansiklopedisi*, . XIX. 256.

güvenilir bir râvî ve zâhid bir kimse olarak kabul edilmekte, rivayetleri *Kutub-i Sitte*'de yer almaktadır.²⁶

Abdurrahman b. Sâbit'ten dinlediği hadisleri levhalara yazdığı nakledilen Câbir,²⁷ en eski hadis mecmuasının müellifi sayılmaktadır.²⁸ Câbir'in "Dîvân" adlı oldukça hacimli olan ve Bağdat Sultanı tarafından arşivinde özenle korunan kıymetli bir kitabından söz edilmektedir.²⁹ Bağdat Sultanı'nın, ilmî yönünü başarılı bulduğu için kendisine verilen izin üzerine, İbâdî imamlardan Nefâs b. Nasr'ın, birçok müstensih kiralayarak, bir bölüm hâriç, adı geçen kitabın tamamını bir günde istinsah ettiği ve daha sonra da Trablus'a götürdüğü anlatılmaktadır.³⁰ Dîvân'ın, Câbir'in Rasûlullah (s)'dan sahih isnadlarla rivayet ettiği hadisleri, tefsire dair rivayetleri ihtiva ettiği, ayrıca Câbir'in fetvâ ve akîde ile ilgili görüşlerini de ihtiva ettiği, Câbir'in vefatından sonra Dîvân'ın bir nüshasının talebesi Ebû Ubeyde'ye geçtiğini,

²⁶ Çakan, *a.g.mad.*, VI. 538; Lewicki T., "al-Ibadiyya", *The Encyclopaedia of Islam*, . III. 649. *Concordance*'ın gösterdiği kadarıyla *Kutub-i Sitte*'de ve diğer bazı kaynaklarda Câbir'in rivayet ettiği veya kendisine atıfta bulunulan yerler şunlardır: Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-sahih, Teheccud* 25, 30, II. 50, 53; *Hac* 59, II. 162; *Savm* 24, II. 233; *Cizye* 1, IV. 62; *Nikah* 24, VI. 126; *Talak* 9, VI. 168; *Zebâih* 28, VI. 230. İstanbul-1981; Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccac, *es-Sahih, Musâfirin* 55, I. 491; Ebû Dâvûd, *Eşribe* 9, no: 3709, IV. 103; *Itk* 7, no: 3952, IV. 261, tah. M. Fuad Abdulbaki, İstanbul-1981; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sunen, Talak* 6, no: 1181, III. 486; İstanbul-1981; Dârimî, *Mukaddime* 20, 28, 54, s. 59, 86, 154; *Vudû* 96, s. 222; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IV. 213, İstanbul-1982.

²⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Takyidu'l-ilm*, s. 109, tah. Yusuf el-Iş, Halep-1988, III. baskı; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî, *Camiu beyânî'l-ilmî ve fadlih*, I. 72, Beyrut-t.y., Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

²⁸ Bkz: Lewicki T., "al-Ibadiyya", *The Encyclopaedia of Islam*, . III. 649; A'zamî, M. Mustafa, *Dirâsât fi'l-hadîs'in-nebevî*, I. 145-6, Beyrut-1985; Fırlah, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 87.

²⁹ Ayrıca Abdulmelik b. Mervan ve oğullarının Dîvân'a el koyduklarını ve insanların onu okumalarını ve yaymalarını yasakladıkları, aynı şekilde Abbâsîlerin de Dîvân'ın istinsah edilmesini yasakladıkları ve kitabın Müslümanların bir iftihar vesilesi olduğunu bildikleri için Bağdat'taki Dâru'l-Hikme'ye koydukları rivayet edilmektedir. Şemmâhî'nin *Siyer*'inden naklen, Seyyide İsmail Kâşif, *Umân fi fecri'l-İslâm*, s. 56, Kahire-t.y. Yine bkz: Wilkinson, von J. C. "İbâdî Hadith: an essay on Normalization", *Der Islam*, 62/2 (1985), s. 245-6.

³⁰ Bkz: Dercîni, *Tabakât*, I. 81-2; Ebû Zekeriyâ, *Kitâbu's-Siyer ve ahbâru'l-eimme*, s. 140-142. Orada "Ve kad istektebe Dîvane Câbir kullehü illâ kitâben vâhiden, fekemele 'indehü tis'atu ahmâlin" denilmektedir. Muhtemelen bu ibareye dayanan Sâlih Bukeyr, sunmuş olduğu tebliğ metninde İslâm'da ilk telif edilen eser olarak kabul ettiği Dîvân'ın on cilt hacminde olduğunu, Câbir'in bizzat karşılaştığı sahâbîlerden ve hadis imamlarından Rasûlullah (s)'ın söz, fiil ve takrirleri hakkında alıp topladığı bir kitap olduğunu belirtmektedir. Ancak bu kıymetli eserin zaman içerisinde Bağdat Kütüphanesinde daha fazla korunamadığını ifade etmektedir. Dîvân'ın hacminin, bir deve yükü, hatta dört deve (erbaatu emâlin) yükü kadar büyük olduğu da söylenmiştir. Bkz: Siyâbî, *İzâletu'l-va'sâ*, s. 15, 26.

ondan da Basra'daki diğer İbâdî imamlara intikal ettiği nakledilmektedir. Câbir b. Zeyd hakkında yazdığı eserinde Ahmed Dervîş, *Dîvân*'dan bahsederken, bu kitabın varlığı konusunda tevatür ve icma bulunduğundan söz etmektedir.³¹

Bilindiği gibi er-Rabî' b. Habîb, *Musned*'inde, genellikle Câbir'in rivayet ettiği hadisleri nakletmektedir.³² Dolayısıyla Rabî', rivayet ettiği bu hadislerin çoğunda, büyük bir ihtimalle Câbir'in *Dîvân* adlı eserine istinad etmiş olabilir.³³ Fuad Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları* adıyla neşrettiği değerli eserinde iddia ettiği yazılı kaynak kullanılması imkân ve ihtimali burada da fazlasıyla mevcuttur. Bu iddiadan hareket edersek Rabî', kitabına aldığı bu hadislerin çoğunu, hocası Ebû Ubeyde'nin elinde bulunan, ya kendisine ait yazılı vesikalardan, yahut onun hocası Câbir'in *Dîvân*'ından nakletmektedir.

Aynı şekilde talebelerinin de, ondan dinledikleri hadisleri yazdıkları rivayet edilmektedir.³⁴

Câbir b. Zeyd'in İbâdiye mezhebinin temeli olduğu şeklindeki iddiaların aksine, kendisinin İbâdiye'den olmadığını, bundan Allah'a sığındığını ifade eden rivayetler nakledilmektedir.³⁵ Yahya b. Maîn ve Ebû Zur'a, onun sika olduğunu belirtirler.³⁶ İclî, onu "güvenilir bir tâbî" olarak tavsif ederken, İbn Hibbân onun fakîh olduğunu söylemiş ve güvenilir ravileri kapsayan *Kitâbu's-Sikât* adlı eserinde onun biyografisini vermiştir.³⁷

Haccâc tarafından Umân'a sürülen Câbir, ilim, vera' ve ibadet bakımından en ileri konumdaydı. Şemmâhî, Câbir'in h. 96'da vefat ettiğini söylemiştir.³⁸ Vâkıdî ve İbn Sa'd gibi bazı âlimler onun h. 103'te, Ahmed b. Hanbel, Fellâs, Buhârî, Ebû Nuaym ve Zehebî gibi âlimler ise h. 93'te vefat ettiğini söylemişlerdir.³⁹ Câbir'in ölüm haberi Enes b. Mâlik'e ulaınca: "Yeryüzünün en âlimi veya en hayırlısı vefat etti" demiştir. Rabî' de hocası Ebû Ubeyde'den naklen Câbir b. Zeyd ile Enes b. Mâlik'in, h. 93 yılında,

³¹ DİA, VI. 537-8'de yer alan Câbir b. Zeyd maddesinde ise bu eser gözlerden kaçmış ve *Dîvân*'dan hiç söz edilmemiştir.

³² Dervîş Ahmed, *Câbir b. Zeyd*, s. 104. Mısır-1991.

³³ Bkz: Savâfi, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, s. 51-2; Dervîş Ahmed, *Câbir b. Zeyd*, s. 104-5.

³⁴ Bkz: İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 181.

³⁵ Bkz: a.g.e., VII. 182; Râzî, *el-Cerh ve'r-ı-ta'dil*, II. 494-5.

³⁶ Râzî, a.g.e., II. 495.

³⁷ Bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu'r-Tehzîb*, II. 38; İbn Hibbân, *Sikât*, IV. 101-2.

³⁸ Bkz: Şemmâhî, a.g.e., I. 67-72.

³⁹ Bkz: İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 182; Zehebî, *Nubelâ*, IV. 483.

aynı Cuma günü vefat ettiklerini kaydetmektedir.⁴⁰ Kannûbî, onun Umân'dan Basra'ya döndüğünü ve orada vefat ettiğini belirtmektedir.⁴¹

2. Ebû Ubeyde Muslim b. Ebû Kerîme et-Temîmî

H. 45 senesinde veya kısa süre sonra dünyaya gelen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebû Kerîme (ö. 145/762), Câbir b. Zeyd'in gözde talebesi ve halefi olan meşhur bir âlimdir. Muhtemelen İnan asıllı olan Ebû Ubeyde'nin asıl adı, Yahya b. Maî'n'e (ö. 233/847) göre Abdullah b. el-Kâsım olup, kendisine "Kûrîn" denilmekte⁴²; İsfehânî'ye (ö. 356/966) göre "Kûdin", Câhız'a (ö. 255/869) göre ise "Karzin" veya "Kûrîn" denilmektedir.⁴³ "Kaffâf" lakabı ile meşhurdur.⁴⁴ Şemmâhî (ö. 928/1522) de onun Benû Temîm'in mevlâsı olduğunu söyler. İlim ve medeniyet şehri olan Basra'da yetişmiştir. Ebû Ubeyde, Câbir'den ve ikinci tabakadan meşhur İbâdî şeyhleri Câfer b. Semmâk el-Abdî ve Suhâr el-Abdî'den ders görmüştür. Ayrıca Cabir b. Zeyd, el-Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn, Mücahid, Dumâm b. es-Sâib, Ebû Nuh ed-Dehân'dan da hadis rivayet ettiği söylenmektedir. T. Lewicki, onun Câbir b. Zeyd, Câfer b. Semmâk ve Suhâr el-Abdî'den rivayet edilen hadislerin mecmuasını yazdığını söyler.⁴⁵ Kendisinden de İbâdiye'nin bazı imamı başta olmak üzere Dumâm b. es-Sâib, er-Rabî' b. Habîb, Ebû Sufyan Mahbûb b. er-Rahîl, Seleme b. Sa'd vb. birçokları ilim almışlardır.⁴⁶

Hadis, fıkıh ve siyasette kendisinden ders aldığı hocası Câbir b. Zeyd'in yetiştiği sahabîlere Ebû Ubeyde de yetişmiş ve Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, İbn Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî ve Hz. Aişe gibi bazı sahâbîlerden hadis rivayet etmiştir.⁴⁷ Nitekim "Sahâbeden bazı kimselerden

⁴⁰ Rabî', *Câmi'*, II. 76, no: 742; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II. 38. Enes b. Mâlik'in Cabir ile aynı günde vefat ettiği haberin yanısıra, Enes'in onun hakkında söylediği sözü ihtiyatla karşılamak daha uygun olacaktır.

⁴¹ Kannûbî, a.g.e., s. 25. Câbir hakkında yapılmış müstakil çalışmalar vardır: Siyâbî, *İzâletu'l-va'sâ*; Savâfî, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*; Derviş Ahmed, *Câbir b. Zeyd*; B. Yahya Muhammed, *Fıkhü'l-İmâm Câbir b. Zeyd*, Beyrut-1986; *Medresetu Câbir b. Zeyd ve eseruhâ fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 1988'de Sultan Kâbüs Üniversitesi'nde verilen bir konferans.

⁴² Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-İl ve ma'rifetu'r-ricâl*, II. 109, no: 658.

⁴³ Kannûbî, Ebû Ubeyde'nin aslı hakkında Habeşli, İranlı veya Kürt olduğu söylenerek ihtilaf edildiğini, babasının isminin "Kûrîn" olduğunu, kızı Kerîme'nin ismiyle künyelendiğini kaydetmektedir. Bkz: a.g.e., s. 26.

⁴⁴ Siyâbî, *İzâletu'l-va'sâ*, s. 33.

⁴⁵ Bkz: Lewicki T., "al-İbadiyya", *The Encyclopaedia of Islam*, III. 650. Ayrıca bkz: Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu*, s. 88; Kannûbî, a.g.e., s. 28.

⁴⁶ Geniş bir liste için bkz: Kannûbî, a.g.e., s. 29; Siyâbî, *İzâletu'l-va'sâ*, s. 38.

⁴⁷ Bkz: Sâlimî, *Şerhu'l-Musned*, I. 6; Aşur b. Yusuf. Rabî'in *Câmi'*ine yazdığı mukaddime, s. "tı"; Sâlih Bukeyr Deccâl, *Musnedu'r-Rabî'*, s. 8-9, (basılmamış sempozyum tebliği. Cezayir).

ışittim” diyerek naklettiği bazı hadislerden, onun birçok sahâbîden hadis aldığı anlaşılmaktadır.⁴⁸

81-2/701-2 yıllarında vuku bulan isyana katılan İbâdîler arasında yer alan Ebû Ubeyde, Haccâc tarafından Umân'a sürüldü, Basra'da hapse atıldı. Haccâc'ın ölümünden sonra (ö. 95/714) diğer İbâdîlerle birlikte hapisten çıkan Ebû Ubeyde, Basra İbâdî cemaatinin imamlığına getirildi. Ebû Ubeyde, imamı olduğu Basra İbâdîlerini son derece dikkatle idare etmiş; Emevî idarecilerine karşı yumuşak bir siyaset takip etmeyi tercih etmişti. Özellikle Ömer b. Abdulaziz'in (99-101/717-720) hilafete gelişinden ümitlenerek, halifeye dostluk heyeti göndermişti. Daha sonraki Emevî halife ve idarecilerini kazanmayı esas almış; onlara karşı harekete geçmeyi istememiş; tasvip de etmemişti. Lewicki, onun hem bir âlim olarak, hem de devlet adamı olarak günümüze kadar bilinen bütün Hâricî liderler içerisinde, belki de en büyüğü olduğunu ve Emevîlerin son döneminde önemli bir politik rol oynadığını belirtmektedir.⁴⁹

Bu hareketin asıl dikkati çeken yönünü, Ebû Ubeyde'nin etrafında toplanan öğrenci grubu teşkil ediyordu. Bunlar hemen hemen bütün Müslüman bölgelerden gelmiş, dâflik yani propaganda işlerini yürütmek için yetiştirilecek elemanlardı. Bu sahada yetişmiş elemanlar “ilim taşıyıcıları” (hameletu'l-ilm veya nakaletu'l-ilm) adı altında yerine getirdikleri bu görevi, İslâm dünyasının çeşitli bölgelerine götürüyorlardı...⁵⁰

Ebû Ubeyde, çeşitli ilimleri öğrenmiş ve öğretmiş, hadis rivayetlerini ve hükümlerini tertip etmiştir. Akranları arasında parmakla gösterilmiş; kendisine gösterilen teveccühten dolayı ders ve vaazlarında izdihamlar yaşanmıştır. Muhtelif hususlarda kendisine başvurulmuş, sorular sorulan, istişare edilen bir şahsiyettir. Pekçok talebe ondan ilim öğrenmiş; ilim taşıyıcıları ondan öğrendiği ilimleri doğuya ve batıya taşımışlardır.⁵¹

Yahya b. Maîn, Ebû Ubeyde'nin kim olduğunu soran Ahmed b. Hanbel'e, “Kendisinden Mu'temir'in rivayette bulunduğunu, “lâ be'se bih bir şahıs” olduğunu, ayrıca Basralıların ondan hadis rivayet ettiklerini söylemiştir.⁵² Her ne kadar ‘lâ be'se bih’ tabiri lafzen “bir beis yoktur”, “fena değildir” gibi anlamlara gelirse de, Yahya b. Maîn'in bir ravi hakkında ‘lâ be'se bih’ demesi, onun “sika” olduğuna delâlet etmektedir.⁵³

⁴⁸ Bkz: Rabî, no 590, 691.

⁴⁹ Lewicki T., “al-İbadiyya”, *The Encyclopaedia of Islam*, III, 649.

⁵⁰ Bkz: Lewicki T., “a.g.mad.”, III, 650; Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu*, s. 87-9; Fiğlalı, “İbâziye”, *T.D. V. İslam Ansiklopedisi*, XIX, 256.

⁵¹ Bkz: Şemmâhî, a.g.e., I, 78-80. Talebelerinden bazılarının isimleri için bkz: Aşur b. Yusuf, Rabî'in *Câmi'*ine yazdığı mukaddime, s. “ye”; Kannûbî, a.g.e., s. 29.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-İllec ve ma'rifetu'r-ricâl*, II, 109, no: 658.

⁵³ Bkz: Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 243; Ebû Ubeyde'nin meçhul ve mecruh bir râvî olmadığına dair geniş bilgi için bkz: Kannûbî, a.g.e., s. 30-32.

Şemmâhî'ye göre Ebû Ubeyde, Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un hilafeti sırasında (136-158) vefat etmiştir.⁵⁴ Kannûbî, onun H. 150 senesinde veya kısa süre sonra vefat ettiğini kaydetmektedir.⁵⁵

3. Dumâm b. es-Sâib el-Basrî el-Umânî

İlim ve tahkik ehli bir zât olup, Câbir b. Zeyd, Suhâr el-Abdî, Ebû Ubeyde, Ebû Nuh ve başkalarından hadis rivayet etmiştir. Onun Câbir'den aldığı ilim, Ebû Ubeyde'ninkinden daha çoktur. İnsanlar kendisine her ne sorsa, "Câbir'e sordum, Câbir'e soruldu, Câbir dedi ki, Câbir'den işittim, Câbir'in rivayetine göre..." diyerek ondan çokça nakilde bulunur, onun görüşlerini aktarırdı. Haccâc'ın hapsedtiği kimseler arasında o da vardı ve ihtiyaç duyduğu şeylerin hapse sokulmasına engel olduğu için, çok sıkıntılı günler geçirmişti. Akranı olması hasebiyle Ebû Ubeyde ve kendisinden çokça rivayette bulunan er-Rabî b. Habîb ve başkaları da ondan ilim tahsil etmişlerdi.⁵⁶ Ebû Ubeyde, onun ilmini kendi ilminden fazla görmekte ve onu kendisine tercih etmekteydi.⁵⁷ Yahya b. Maîn, onun "Câbir b. Zeyd'den rivayette bulunan bir şeyh olduğunu, kendisinden de Ebû Ubeyde'nin hadis rivayet ettiğini söylemektedir.⁵⁸

4. Ebû Nûh Sâlih b. Nûh ed-Dehân el-Basrî el-Umânî

Son derece vera sahibi olan Ebû Nuh, H. 35 senesinde doğmuş, ilim ehline yetişmiş, Câbir ve başkalarından ilim tahsil etmiştir.⁵⁹ Ebû Ubeyde, er-Rabî b. Habîb ve başkaları da ondan ilim tahsil etmişlerdir.⁶⁰

5. Câfer b. Semmâk el-Abdî

Verâ, ilim ve takvâ cihetiyle emsalleri arasında seçkin bir şahsiyettir. Ebû Ubeyde'nin hocasıdır. Hatta, Ebû Ubeyde'nin Câfer'den öğrendikleri, Câbir'den öğrendiklerinden daha fazladır. Ömer b. Abdilazîz ile görüşen heyet içerisinde o da yer almıştır.⁶¹

6. Suhâr el-Abdî

Ebû Ubeyde'nin hocalarından biri olan Suhâr, özellikle akâid sahasında derin vukûf sahibiydi. Ebû Ubeyde ondan da birçok rivayet nakletmiştir.

⁵⁴ Bkz: *a.g.e.*, I. 78. Ayrıca onun Rustemî imamı Abdulvehhâb b. Abdurrahman devrinde (168-218/785-823) öldüğü de ileri sürülmüşse de bunun zor savunulacak bir tez olduğu belirtilmiştir. Bkz: Fığlalı, *a.g.e.*, s. 90.

⁵⁵ Kannûbî, *a.g.e.*, s. 35. Ebû Ubeyde hakkında daha geniş bilgi için bkz: Siyâbî, *İzâletu'l-va'sâ*, s. 33-39.

⁵⁶ Kannûbî, *a.g.e.*, s. 38.

⁵⁷ Bkz: Şemmâhî, *a.g.e.*, I. 81-2.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-İllet ve ma'rifetu'r-ricâl*, II. 109, no: 658.

⁵⁹ Bkz: Şemmâhî, *a.g.e.*, I. 82-3.

⁶⁰ Kannûbî, *a.g.e.*, s. 39.

⁶¹ Şemmâhî, *a.g.e.*, I. 74-5.

Sahâbî olduğu ileri sürülen Suhâr, müslümanların ileri gelen imamlarındanı.⁶² İbnu'l-Esîr (ö. 630/1232) ve İbn Hacer (ö. 852/1448) onu sahâbî olarak kaydederler ve ismini Suhâr b. Ayyâş veya el-Abbâs olarak verirler.⁶³ Basra'da vefat ettiği kaydedilmektedir.⁶⁴

3. Rabî'in Kendilerinden Hadis Rivayet Ettiği Diğer Hocaları

Rabî'in, *Musned*'de naklettiği rivayetlerde, kendilerinden en çok rivayette bulunduğu Ebû Ubeyde-Câbir b. Zeyd isnadından başka, nâdirene atıfta bulunduğu birkaç hocası daha vardır. Bu kimseler, aynı zamanda *Musned*'deki farklı isnadları oluşturmaktadırlar:

Abdula'lâ b. Dâvûd (ö. 198)⁶⁵ 'an İkrime 'an İbn Abbas 'an Rasûlillah... (16),

Yahya b. Kesîr, 'an Şuayb, 'an Katâde 'an İkrime 'an İbn Abbâs... (17),

Yahya b. Kesîr⁶⁶, 'an Atâ b. es-Sâib... (739),

Ebû Ubeyde 'an Dumâm b. es-Sâib, kâle: belâğânî 'an İbn Abbâs...

(112),

Dumâm b. es-Sâib, 'an Câbir b. Zeyd 'an İbn Abbas... (520),

Ebû Ubeyde 'an Ca'fer b. es-Semmâk 'an 'Abbâd b. Temîm 'an

'ammihî... (264),

Ebû Sufyân ani'r-Rabî' b. Habîb an Abdîrrahman b. Harmele an Saîd b. el-Museyyib kâle: Kâle Rasûlullah (s)... (883).

Muhammed b. Umeyr el-Abdî an Ebî Hureyre... (885),

Amir b. Ebî Vâil an Rabîa b. Mes'ûd... (866),

A'meş an Sâlim b. Safvân an Cubeyşe b. el-Hurr an Ebî Zerr... (887).

4. Talebeleri

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Rabî' hakkında fazla bilgi bulunmadığı gibi, maalesef talebeleri hakkında da yeterli malumat yoktur.

Şemmâhî, er-Rabî' b. Habîb'in tabakasındaki bazı kimselerden bahsetmesinin ardından, "Onlardan sonra, imamlarımızdan ve yine Kûfe, Irak ve Yemen fukahâsından bazı kimseler daha vardır ki, bilinmemeleri (el-cehlu bihim) onları burada zikretmemize mani oldu. Ben Rabî'in kendilerinden rivayet ettiği, Câbir'den rivayet eden bazı şeyhleri burada zikredeceğim ama, onlar da meçhul kimselerdir ve ben onları tanıyanları da görmedim" demektedir ve burada saymaya gerek duymadığımız otuz kadar isim vermektedir.

⁶² Şemmâhî, *a.g.e.*, I. 75-6; Siyâbî, *İzâletu'l-va'sâ*, s. 37.

⁶³ İbnu'l-Esîr, İzzeddin el-Cezerî, *Usdu'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, III. 9, Kahire-1970; İbn Hacer, el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, II. 176-8., Mısır-1328, Dâru Sâdir.

⁶⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, II. 177.

⁶⁵ Rabî' ondan bir hadis rivayet etmiştir. Hakkında bilgi için bkz: Sâlimî, *Şerhu'l-Musned*, I. 35; Kannûbî, *a.g.e.*, s. 40-41.

⁶⁶ Rabî', zayıf bir râvî olan Yahya'dan bu iki hadisi rivayet etmiştir. Hakkında bilgi için bkz: Kannûbî, *a.g.e.*, s. 43-44.

Devamla Şemmâhî, Rabî'in *Musned*'inin hadislerini rivayet eden ricâl ile ilgili olarak bilgi vermeyip susmayı yeğlemiştir. Zira ona göre onları Ebû Ya'kub Yusuf b. İbrahim zikretmiştir ve tekrar zikretmeye gerek de yoktur. Yine Sâlimî'nin dipnotta verdiği bilgiye göre *Musned*'in ricâlinin hayatları hakkında Ebû Ya'kub'un müstakil bir kitabı vardır ama bize ulaşmamıştır.⁶⁷

Talebelerinin, Rabî'den dinledikleri hadisleri yazdıkları rivayet edilmektedir.⁶⁸ Rabî'den Basra'da ilim tahsil eden talebeleri şunlardır:

1. Ebu'l-Munzir Beşîr b. el-Munzir en-Nezvânî (eş-Şeyhu'l-Kebîr diye bilinir),⁶⁹

2. Munejr b. en-Neyyir el-Ca'lânî,⁷⁰

3. Mûsa b. Ebî Câbir el-Ezkevî (ö. 181/797),⁷¹

4. Muhammed b. el-Muallâ el-Kindî, el-Feşahî,⁷²

5. (Ebû Sufyan) Mahbûb b. er-Rahîl el-Kuraşî el-Basrî,⁷³

6. Hadramevt'ten Ebû Eyyub Vâil b. Eyyub,⁷⁴

7. Hâşim b. Abdullah el-Horasânî.⁷⁵

8. Ebû Sufre, Abdullah b. Sufre.⁷⁶

5. Rabî'e Nisbet Edilen Eserler

Musned'den başka, er-Rabî' b. Habîb'e nisbet edilen üç eserden daha söz edilmektedir. *Musned*'den bahsetmeden evvel onları kısaca hatırlatmamız yerinde olacaktır:

1. *Ba'du'l-ehâdîsi'n-nebeviyye ve'l-asâri'l-merviyye 'an ba'di's-sahâbe elletî lehâ taallukun bi'l-akîde*: Akîde ile ilgili, bazı Nebvî Hadisler ve sahâbeden rivayet edilen eserleri ihtiva eden bu hadis mecmuası, el-Vârcilânî tarafından *Musned*'in III. cüz'üne konulmuş olup, aslında *Musned*'den değildir.

2. *Kitâbu Asâri'r-Rabî'*: Rabî'in şeyhi Dumâm b. es-Sâib ve Câbir b. Zeyd'den rivayet ettiği haberleri ihtiva eden bu eser matbu değildir.

3. *İcâbât-Es'ile fi'l-ibâdât ve'l-muâmelât ve'l-ahvâli's-şahsiyye*: İbadet, muâmelât ve ahvâl-i şahsiyye hakkındaki sorular ve cevaplardan oluşan bu

⁶⁷ Bkz: Şemmâhî, *a.g.e.*, I. 111. ve 2. dipnot.

⁶⁸ Bkz: İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 181.

⁶⁹ Bkz: Siyâbî, *İzâletu'l-va'sâ*, s. 42.

⁷⁰ Geniş bilgi için bkz: Siyâbî, *a.g.e.*, s. 43-4.

⁷¹ Bilgi için bkz: Siyâbî, *a.g.e.*, s. 45-6.

⁷² Bkz: Siyâbî, *a.g.e.*, s. 47-8.

⁷³ Bkz: Şemmâhî, *a.g.e.*, I. 108; Siyâbî, *a.g.e.*, s. 47.

⁷⁴ Bkz: Şemmâhî, *a.g.e.*, I. 97.

⁷⁵ Bkz: Aşur b. Yusuf, Rabî'in *Câmi*'ine yazdığı mukaddime, s. "vav"; Kannûbî, *a.g.e.*, s. 48'de onu "Hâşim b. Gaylân el-Horasânî" diye kaydetmektedir.

⁷⁶ Bkz: Dercîni, *Tabakât*, II. 416. Kannûbî, *a.g.e.*, s. 48'de onu "Ebû Sufre Abdulmelik b. Ebî Sufre" olarak zikretmektedir.

eseri Rabî'den, talebesi Ebû Gânim el-Horasânî, *el-Mudevvene* adlı eserinde rivayet etmiştir.⁷⁷

6. el-Câmiu's-Sahîh veya el-Musned

Fuâd Sezgin, günümüze kadar ulaşan erken döneme dair eserler hakkında bilgi verirken onun eserinden, "hacimli ve birçok fasıllar ihtiva eden *Câmiî*" diye söz etmektedir.⁷⁸

Kannûbî, sülâsî (üç râvili) isnadları en fazla olan ve Rasulullah'ın sünnetleri hakkında tasnif edilen ilk eser olarak tavsif ettiği *Musned*'in, Rabî tarafından kendi asrında yaygın olduğu üzere "râvî isimlerine göre" müsned şeklinde tertip edildiğini, ancak onun orjinal tertibine rastlanmadığını belirtmektedir.⁷⁹

İlk defa 1304'te Zengibâr'da basılan *Musned*, bugün elimizde bulunan matbû nüshadaki haliyle, h. VI. asır âlimi olan Ebû Ya'kub Yusuf b. İbrahim b. Meyyâd el-Vârcilânî (ö. 570/1174)⁸⁰ tarafından tertip edilmiştir. Şemmâhî: "Ebû Ubeyde'den nakledilen ve "*Rabî'in Kitabı*" diye isimlendirilen "*Kitâbu'l-Musned*"e gelince, onu kim(ler)in rivayet ettiğini biliyorum. Belki de o (Şeyh Ebû Süfve Abdülmelik)⁸¹ aynı şekilde bu

⁷⁷ Kannûbî, a.g.e., s. 50.

⁷⁸ Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, A.Ü.İ.F. Yay. İstanbul-1956, s. 43'te er-Rabî'den "Buhârî tarafından, munker al-hadis tanınıp reddolunan Rabî' b. Habîb el-Basrî (ö. 160)" olarak tanıtmakta ve İbn Hacer'in *Tehzibu't-Tehzib*, III. 241'e atıfta bulunmaktadır. Halbuki gerek İbn Hacer'in, gerekse Buhârî'nin tanıttığı bu şahıslar, *Musned* sahibi er-Rabî' b. Habîb değildir. Zira bizim burada kendisinden ve eserinden bahsettiğimiz zât, *Ebû Amr er-Rabî' b. Habîb b. Amr el-Ezdi el-Ferâhîdî el-Basrî*'dir. Zikredilen kaynaklardaki zâtlar ise, *er-Rabî' b. Habîb Ebû Seleme el-Hanefî/ el-Basrî ile er-Rabî' b. Habîb el-Mellâh el-Absî*'dir ve Buhârî, ilki için değerlendirme yapmazken, ikincisi için "munkeru'l-hadîs" demiştir. Şu hâlde Sezgin'in, bir zühûl eseri adı verilen şahısları karıştırdığını sanıyoruz. Bu durum, eserin, Ankara-2000, Kitâbiyat baskısında giderilmişse de, Rabî'in vefat tarihi s. 27'de (170/786'ya doğru). s. 84'te ise (160) olarak verilmektedir. Bkz: Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III. 277-8, no: 945-7, Beyrut-Dâru İhyâ'it-turâsî'l-arabî; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III. 241. Benzer durum için bkz: Sandıkçı Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 144, Ankara-1991. Aslında kaynaklarımızda aynı ismi taşıyan iki-üç er-Rabî' b. Habîb karıştırılmıştır. Bkz: er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim, *Kitabu'l-Cerh ve't-ta'dil*, III. 457, no: 2063, Haydarabad-t.y.; Zehebî, *Mizanu'l-i'tidâl*, II. 229-230, no: 2733-4; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî, *Kitâbu's-Sikât*, VI. 299, Haydarâbâd-1978.

⁷⁹ Kannûbî, a.g.e., s. 49.

⁸⁰ Vârcilânî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâdiyye fî mevkebi't-târîh, el-halkatu'r-râbia', el-İbâdiyye fî'l-Cezâir*, s. 237-241, Kahire-1979.

⁸¹ Birçok ilimde yetişmiş, Rabî'in. Dumâm'dan, onun da Câbir'den naklettiği haberleri rivayet etmiştir. Bkz: Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer*, I. 109.

kitabın râvîsidir. Kitap daha önce karışık idi ve onu Ebû Ya'kub Yusuf b. İbrahim el-Vârcilânî tertip etti" demektedir.⁸²

Dercî'nî'nin (ö. 670/1271) naklettiği bir haberden, Rabî'-Dumâm-Câbir isnadlı haberlerin, Abdullah b. Sufre rivayetinden okunduğunu ve isnadların "Ravâ Ebû Sufre 'ani'r-Rabî, 'an Dumâm 'an Câbir" şeklinde zikredildiğini öğrenmekteyiz.⁸³ Muhammed b. Yusuf Itfiyyîş'ten (ö. 1332/1914) nakledilen bir başka habere göre de, *Sahîh*'i Rabî'den, talebesi Mahbûb, ondan da oğlu Muhammed rivayet etmiştir.⁸⁴ Bu haberlere göre *Musned*'in râvilerinden biri Ebû Sufre, diğeri ise Mahbûb'dur.

Şemmâhî'nin eserini tahkik eden Ahmed b. Suûd es-Seyâbî ise, Şemmâhî'nin verdiği bu bilgiler hakkında bir dipnot düşerek, söz konusu kitabın "*el-Câmiu's-Sahîh*" olduğunu, "Ebû Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd 'an..." diye nakledilen isnadın takdirinin, "haddesenî Ebû Ubeyde=bana Ebû Ubeyde rivayet etti" şeklinde olduğunu, buradaki "daha önce karışık idi" ifadesinin, daha önce bab (konu)lara göre tertip edilmediği anlamına geldiğini belirtir ve devamla şu açıklamayı yapar: "Zira bab (konu)lara göre tasnif etme tarzı, o günlerde henüz bilinmemekteydi. Bu tarz, ancak h. III. asrın başından itibaren ortaya çıktı. Şu kadar var ki, "sadece nebevî hadisleri derleme" şeklindeki İmam Rabî'in tedvin tarzı da, daha önce görülmemiştir.⁸⁵ Bilakis, onun döneminde (h. II. asrın birinci yarısında) hadisleri tedvin edenler, nebevî hadislerle, sahabe sözlerini ve tâbiûn fetvalarını karıştırıyorlardı. İşte İmam Ebû Ya'kub el-Vârcilânî, daha sonra h. III. asırdaki hadis kitaplarının bablama yöntemine uyarak, bilinen bab (konu)lara göre *Musned*'i tertip etti."⁸⁶

Yine Şemmâhî'nin verdiği bilgilere göre Vârcilânî, bu kitaba, Rabî'den başka kimselerin, Dumâm'ın Câbir'den ve başkalarından naklettiği bazı rivayetleri ilave etmiştir.⁸⁷ Halbuki matbu nüshayı tashih eden Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî'nin (ö. 1332/1914) de belirttiği gibi kitapta, bu tarikten nakledilen sadece tek bir hadis vardır.⁸⁸ Ayrıca o, Rabî-Ebû Ubeyde isnadıyla gelen iki haberin bulunduğunu söylemektedir.⁸⁹ Yukarıda verilen bilgi ile, matbu nüshadaki farklılığın, büyük bir ihtimal ile nüsha farklılığından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Sâlimî, eserin girişine yazmış olduğu "Tenbihat" kısmında şunları söylemektedir:

⁸² Şemmâhî, a.g.e., I. 109.

⁸³ ed-Dercî'nî (ö. 670), Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Saîd, *Tabakâtu'l-Meşâih bi'l-Mağrib*, II. 416, tah. İbrahim Tallây, Cezâyir-1974.

⁸⁴ Kannûbî, a.g.e., s. 61, 104.

⁸⁵ Şemmâhî'nin bu ifadeleri tartışılır niteliktedir. Zira, gerek Ma'mer b. Râşid'in, gerekse İmam Mâlik'in bu tarzı daha evvel gerçekleştirdikleri ortadadır.

⁸⁶ Bkz: Şemmâhî, a.g.e., I. 109'daki 1. dipnot.

⁸⁷ Geniş bilgi için bkz: Şemmâhî, a.g.e., II. 105-6; Sâlimî, *Şerhu'l-Musned*, I. 3.

⁸⁸ Bkz: Rabî, *Câmi'*, II. 31, no: 520.

⁸⁹ Bkz: Rabî, a.g.e., I. 3. Hadisler için bkz: I. 26, no: 112 ve II. 65, no: 688-9.

“Bu *Musned-i Şerîf*, rivayet bakımından hadis kitaplarının en sahihi, sened bakımından (âlf isnadlı olup) en üstünüdür. Onun ricâlinin hepsi ilim, verâ, zabt, emanet, adalet ve siyanet ile meşhurdur. Hepsî, dinde imamdırlar, hidayete erenlerin mürşitleridirler. Bu, Rabî’in muttasıl haberleri hakkındaki hükümdür. Mursel veya “belâğ” sîgasıyla nakledildikleri için munkatî’ olan haberlerin hükmüne gelince, ya râvîsinin tessebbütünden dolayı, yahut da başka tariklerden mevsul olarak sabit oldukları için onlar da sahih hükümündedirler. Şu hâlde, bu kitabın ihtiva ettiği bütün rivayetler, Ehl-i Davet’in (İbâdîlerin) ittifakıyla sahihtir. O, Yüce Kur’an’dan sonra en sahih kitap olup, onu da sahih hadis kitapları takip eder.

Bu *Musned-i Şerîf*’in hepsi, Rabî’in şeyhlerinden naklettiği rivayetlerden oluşmaktadır. Onun yirmi beş kadar şeyhi vardır herbirinden ilim almıştır. Ancak, Dumâm b. es-Sâib el-Basrî el-Umânî’nin Câbir’den, Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerîme et-Temîmî’den, Ebû Nûh Sâlih b. Nûh ed-Dehhân el-Basrî el-Umânî’den naklettikleri daha çoktur. Sonra diğer şeyhlerinden rivayetleri gelir. Dumâm’dan naklettiği rivayetleri Şeyh Ebû Sufre Abdulmelik b. Sufre toplamıştır. Bu kitaptaki rivayetlerin çoğu, hocası Ebû Ubeyde’nin, kendi hocalarından Câbir b. Zeyd’den naklettiği rivayetlerdir.”

Kitabın mürettibi olan Vârcilânî, itikad ve başka konularda Rabî’in muhaliflerine karşı delil olarak ileri sürdüğü haberleri de ilave etmiştir. Kitabın üçüncü cüzünde yer verdiği bu hadisler de sahih olup, onların sıhhatini hasımlar da itiraf etmektedir. Daha sonra el-Vârcilânî, a. Mahbûb b. er-Rahîl b. Seyf b. Hubeyre el-Kureşî’nin, Rabî’den,

b. İmam Eflah b. Abdulvehhâb b. Abdurrahman er-Rustemî’nin,⁹⁰ Ebû Gânim Bişr b. Gânim el-Horasânî’den naklettikleri rivayetlerle,

c. Câbir b. Zeyd’in mursel haberlerini de kitaba ilave etmiş, onlara da kitabın dördüncü cüzünde yer vermiştir. Böylece kitap dört cüzden oluşmuştur: İlk iki cüz, şer’î hükümler hakkında olup, baştan sona âlî isnadlara sahiptir.

Musned nüshasında nâsihler tarafından bazı tahrifler yapıldığını belirten Sâlimî, onu başka nüshalarla karşılaştırdığını, diğer nüshalarda ihmal veya tahrif edilen yahut hakkında ihtilaf edilen yerlerin, özellikle Şeyh Muhammed b. Yusuf Itfiyyîş (ö. 1332/1914) tarafından sıhhatine hükmedilen bir nüsha yardımıyla düzeltilmiş olduğunu ve böylece sahih bir nüsha ortaya çıktığını belirtmektedir. Ayrıca, Sâlimî, Umân nüshalarından düşmüş olan iki hadisi, sözkonusu nüshadan alarak kitaba koyduğunu ve faydalı olacağı düşüncesiyle üçüncü cüzün sonunda şerhettiğini söylemektedir.⁹¹

⁹⁰ İbâdîlerin halifelerinden. aynı zamanda ilim erbabından olan bu zâtın hayatı hakkında bkz: Şemmâhî, *a.g.e.*, I. 166-7.

⁹¹ Bkz: Rabî, *Câmî*, I. 2-4; Sâlimî, *Şerhu’l-Musned*, III. 622-9.

11/17. asır âlimlerinden "el-Muḥşî" diye bilinen İmam Ebû Sitte el-Cerbî *Musned* üzerine "*Havâşî't-tertib*" ismini verdiği bir ḥaşiye yazmış ve Zengibâr'da basılmıştır. Sonra Abdulazîz Ebu'l-Hâc İbrahim es-Semîni el-Cezâiri (ö.h. 1223) adı geçen ḥaşiyeyi ihtisar etmiştir. Daha sonra Şeyh Muhammed b. Yusuf İtfiyîyiş 1326 senesinde muhtelif bölgelerden gelen farklı nüshaları karşılaştırarak hadisleri tahkik ve tertip etmiş, yaptığı çalışmaya da "*Tertîbu't-tertib li Musnedi'r-Rabî' b. Habîb*" adını vermiştir.

Daha sonra Şeyh İtfiyîyiş'in öğrencisi Şeyh Abdullah b. Hamîd es-Sâlimî el-Umânî (ö. 1332)⁹² *Musned*'i sadra şifa verecek bir şekilde şerh etmiş, ilk iki cüz 1326 yılında Mısır'da, 3. cüz 1383/1963'te Dımaşk'ta İzzeddin et-Tenûhî'nin tashih ve tahkiki ile basılmıştır. Adı geçen çalışma, sadece ilk iki cüzdeki hadisleri şerh etmektedir. *Musned*'in, tekrar Abdullah b. Hamîd Sâlimî'nin tahkik ve tashihi ile dört cüz halinde 1349/1930 yılında Kahire'de ikinci baskısı yapılmıştır.⁹³

Musned'deki dört cüzde yer alan konular ile bab ve hadis sayısı şöyledir:

1. cüz: Niyet, vahy, Kur'an, ilim, ümmet, velâyet, rüya, îman, küfür, kader ve fitne gibi muhtelif konulardaki hadislerin sıralanmasından oluşan mukaddime mahiyetindeki isimsiz bir bölümle başlamakta ve sırasıyla, Taharet, Salât, Savm, Zekat hakkındaki "Kitab" adı verilen bölümleri içermektedir ve toplam 63 bab, 391 hadisten ibarettir.

2. cüz: Hac, Cihâd, Cenâiz, Ezkâr, Nikah, Talâk, Buyû', Ahkâm, Eşribe, Eymân bölümlerinden oluşmakta ve 57 bab, 351 hadis ihtiva etmektedir.

3. cüz: Rabî'in özellikle itikâdî konularda tartıştığı kimselere karşı ileri sürdüğü deliller ile, çoğu bazı âyetlerin tefsiri mahiyetindeki 37 bab, 142 hadisten oluşmaktadır.

4. cüz: 121 hadis ihtiva eden bu cüz üç kısımdır:

a. Ebû Sufyân Mahbûb b. er-Rahîl'in, Rabî' b. Habîb'den rivayet ettiği haberler. (19 adet)

b. Rüstemî Devleti'nin üçüncü yöneticisi Eflah b. Abdulvehhâb'ın (ö. 240/854) Ebû Gânim Bişr b. Gânim el-Horosânî'den aldığı Ebû Yezîd el-Havârezmî'ye ait Siyer hakkındaki teliften naklettikleri. (21 adet)

c. Son kısım ise, Câbir b. Zeyd'din doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet ettiği mursel olarak gelen, oradaki başlıkta "isnadları kopuk" anlamında olmak üzere 81 "maktu" haberden oluşmaktadır. Daha önce de zikredildiği gibi, 3. ve 4. cüzler, *Musned*'in aslından olmayıp, tertip eden Vârcilânî tarafından kitaba sonradan ilave edilmiştir.⁹⁴

⁹² Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz: Sâlimî, *Şerhu'l-Musned*, I. cildde yer alan İzzeddin et-Tennûhî'nin yazdığı mukaddime.

⁹³ Bkz: Sâlih Bukeyr, *Musnedu'r-Rabî'*, s. 2, (basılmamış sempozyum tebliği, Cezayir).

⁹⁴ Son iki cüzün özellikle Hâricî-İbâdî imamet anlayışını yansıtan rivayetlerden oluştuğu yönündeki değerlendirme için bkz: Wilkinson, *a.g.m.*, s. 232.

7. *Musned*'in Değeri

H. II. asırdan günümüze intikal eden hadis mecmualarından birisi de İbâdiye mezhebinin önde gelen imamlarından Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseridir. İbâdîliğin en temel hadis kaynağı özelliğine sahip olan eser, özelde İbâdiye mezhebince kabul gören rivayetleri naklederken, genelde de II. asra ait rivayetler hakkında belli bir fikir vermektedir.

Rabî'in bu eseri, hem hocası Ebû Ubeyde'nin, hem de onun hocası Câbir b. Zeyd'in ellerinde bulunan hadis mecmualarındaki rivayetlerini bize ulaştırmıştır. Rivayetlerin ekseriyeti, Ebû Ubeyde-Câbir b. Zeyd-İbn Abbas-Hz. Peygamber şeklinde tekrarlanan bir isnadla gelmiştir. Bu hâliyle Rabî' sanki hocalarının kitaplarının râvîsi gibidir.

Rabî'in *Musned*'i üzerine İbâdiye mezhebi müntesiplerince yapılan bazı çalışmalarda, eserin senedi "halkalarında hiçbir kusur bulunmayan hâlis altından oluşan kesintisiz üçlü bir zincir" olarak nitelendirilmiştir.⁹⁵

Rabî'in Ebû Ubeyde-Câbir b. Zeyd-İbn Abbas'dan oluşan bu isnad zinciri, sülâsî oluşu, isnadda kopukluk veya düşme olmayışı, herhangi bir şaibe bulunmayışı vb. sebeplerle, Zuhri, Sâlim b. Abdullah-Abdullah b. Ömer-Ömer'den oluşan ve "altın zincir" diye nitelenen isnada benzetilmiş; râvîleri en güvenilir, hıfz, zabt, emanet ve doğruluk bakımlarından en güçlü kimseler olarak değerlendirilirken, hadisler de en sahih, âlî isnadlı hadisler olarak kabul edilmiştir.⁹⁶

Musned, İbâdîlerce rivayet bakımından hadis kitaplarının en sahihi, âlî isnadlı olması hasebiyle sened bakımından en üstünü olarak kabul görmüştür. Onlara göre eserin ricâlinin hepsi ilim, verâ, zabt, emanet, adalet ve siyanet ile meşhurdur. Bu sebeple, Rabî'in muttasıl haberleri gibi, mursal veya "belâğ" sîgasıyla nakledilen munkatî' haberleri de onlar nezdinde sahih hükmündedir. Hatta onların nazarında, *Musned*, Yüce Kur'an'dan sonra en sahih kitaptır.

Musned'in Rasûlullah (s)'dan sabit olmuş beş yüzden fazla sahih hadis ihtiva ettiği, ondaki hadislerin büyük bir kısmının, başka isnad ve rivayetlerle diğer sahih hadis kitapları tarafından da nakledildiği belirtilmiştir.⁹⁷

Öte taraftan, Rabî' ve Ebû Ubeyde'nin meçhul oldukları, kitaplarda zikredilmedikleri, hem bu ikisinin, hem de Ebû Ubeyde ile Câbir'in birbirleriyle görüşmedikleri, dolayısıyla aralarında _inkîta (kopukluk) bulunduğu, *Musned*'in, Rabî tarafından değil, başkası tarafından tasnif edildiği, içerisinde zayıf hadisler bulunduğu, Rabî'in doğrudan Ubâde ve Ebû Eyyûb'dan hadisler rivayet ettiği, Ebû Ubeyde rivayetlerinin mu'dal olduğu, *Musned*'de h. II. asırda görülmeven, ancak h. III. ve IV. asırlarda

⁹⁵ Bkz: Sâlimî, *Şerhu'l-Musned*, I. cildin başında yer alan İzzeddin et-Tennûhî'nin mukaddimesi; Sâlih Bukeyr, *Musnedu'r-Rabî'*, s. 2, (basılmamış sempozyum tebliği, Cezayir).

⁹⁶ Bkz: Sâlimî, *a.g.e.*, a.y.; Savâfî, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, s. 54.

⁹⁷ *A.g.e.*, s. 55.

ortaya çıkan itikadî meselelere delalet eden rivayetlerin bulunduğu, ehl-i kıbleden büyük günah işleyenlerin tekfir edileceğine delalet eden bazı hadislerin bulunduğu, *Musned*'in elde sahîh bir nüshasının da mevcut olmadığı yolunda itirazlar yapılmıştır. Rabî' hakkında müstakil bir eser telif eden Kannûbî ise, bu eleştirilere –biraz da savunmacı bir yaklaşımla- tek tek cevaplar vermiştir.⁹⁸

Şüphesiz, eserin sıhhati konusunda yukarıda yapılan değerlendirmeler, hem hadislerin, hem de hadis kitaplarının sıhhati hakkında ne kadar subjektiflik bulunduğu açık bir göstergesidir. İbâdî'lerin temel hadis kaynağı olan Rabî'in bu eserinin, mezhep müntesipleri tarafından “tamamen âlf isnadlardan, sahih veya sahih hükmündeki haberlerden oluşan en sahih hadis kitabı” olarak kabul edilmesini bu çerçevede anlamak gerekecektir.⁹⁹ Dolayısıyla mezkur değerlendirmeleri, şahsî birer ictihad veya mezhebin yaygın kanaati olarak görmek durumundayız.

Rabî'in vefat tarihi olan h. 175-180 yılları ile, eseri tertip eden el-Vârcilânî'nin vefat tarihi olan h. 570 yılı arasında tam dört yüz yıl geçmiştir. Rabî'-Ebû Ubeyde-Câbir b. Zeyd şeklindeki isnadıyla eserin isnadı sahih görüle bile, kitabın Rabî'den sonraki dört asırlık serüveni hakkında hiçbir bilgi yoktur. Eser Rabî'den rivayet edildikten sonra ilerleyen asırlarda, mevcut nüshalar kimlerin elinden geçmiştir bilinmemektedir. Ancak İbâdî kaynakların onu muteber addetmesi ve içerisindeki hadislere sıhhat nazarıyla bakmaları itibar edilmesi için yeterli görülebilir.¹⁰⁰

Nitekim *Musned*'de bulunan ve uydurma olduğunu düşündüğümüz bazı rivayetler dahi, eserin şârihi Sâlimî tarafından sahih addedilerek izah edilmiştir. Zira ona göre bu kitabın ihtiva ettiği bütün rivayetler, Ehl-i Davet'in (İbâdîlerin) ittifakıyla sahihtir. O, Yüce Kur'an'dan sonra en sahih kitap olup, onu da sahih hadis kitapları takip eder.

Netice itibarıyla, H. II. asra ait erken bir kaynak olan, hatta Câbir b. Zeyd'in rivayetlerini bize intikal ettirmesi sebebiyle daha da geriye giden Rabî'in *Musned*'i, ihtiva ettiği hadislerin büyük bir kısmının, diğer meşhur hadis kaynaklarında da rivayet edilmiş olması bakımından nazar-ı itibara alınması, kendisinden yararlanılması gereken bir kaynaktır. En azından, bir rivayetin farklı tarihleri tesbit edilirken ona da başvurulmalıdır. Ancak, Rabî'den sonra, kitabın asırlardır ne gibi müdahalelere maruz kaldığı

⁹⁸ Kannûbî, *a.g.e.*, s. 74-189. Kannûbî bu itirazların kim tarafından ve nerede yapıldığından söz etmemekte, sadece bu şahsın, el-Elbânî ve Abdullah el-Ğumârî'nin öğrencisi olduğuna işaret etmektedir. Bkz: *a.g.e.*, s. 148.

⁹⁹ Râvîlerin, hadislerin ve hadis kaynaklarının değeri, sıhhati konusundaki sözkonusu subjektiflik hakkında geniş bilgi için bkz.: Mehmed Said Hatiboğlu, “Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri”, *İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı*, s. 1-14.

¹⁰⁰ Bkz: M. Emin Özafşar, *Fikhî Hadisler ve Değerlendirilmesindeki Esaslar*, s. 56. AÜSBE. (doktora tezinden basılmamış kısım), Ankara-1995.

bilinmediği için, gerek senedleri, gerekse metinleri değerlendirirken, muhtemel tedahulleri göz önünde bulundurarak ihtiyatı elden bırakmamak daha uygun olacaktır. *Musned*'in, Allah'ın Kitabı'ndan sonra en sahih kitap olduğuna inanan İbâdîlerin ise, elbette böyle bir sorunu yoktur. Maalesef, şu anda elimizdeki kaynaklar, gerek Rabî' hakkında, gerekse Rabî'in talebeleri ve kitabın daha sonraki râvîleri hakkında yeterli malumat vermemektedir. Bu konuda yazılmış eserlerin, özellikle bazı İbâdî kaynakların günyüzüne çıkartılması, bu kitabın Rabî' sonrası durumu hakkında daha emin konuşma imkânı sağlayacaktır. En azından şimdilik konuya ihtiyatla bakmak gerekmektedir.

A. Rivayet ve İsnad Açısından Rabî'

Bu kısımda *Musned*'deki rivayetler, isnadları, rivayet sıgaları, rivayetlerin kaynakları vb. açılardan değerlendirilecektir.

1. Rabî'in Kendilerinden Hadis Rivayet Ettiği Sahâbîler ve Hadis Sayısı

Rabî', *Musned*'in II. cüzünün sonunda yer alan üç rivayette hangi sahâbîlerden ne kadar hadis rivayet ettiğine dair bilgi vermiştir. Buna Câbir b. Zeyd murselleri ve Ebû Ubeyde hadisleri de ilave edilince karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

İbn Abbas:	150
Ebû Hureyre:	72
H. Aişe:	68
Ebû Saîd el-Hudrî:	60
Enes b. Mâlik:	40
Câbir b. Zeyd murselleri ¹⁰¹ :	184
Ebû Ubeyde hadisleri:	+ 88
Toplam:	462

Rakamlamaya göre 741 rivayet bulunan ilk iki cüzdeki toplam merfu hadis sayısı, Rabî'in rivayet ettikleri hariç 654'tür.¹⁰²

Ayrıca *Musned*'de birçok sahâbîden farklı miktarlarda hadisler rivayet edilmiştir. Yaptığımız sayıma göre musannif, Abdullah b. Ömer'den 20, Ubade b. es-Sâmit'ten 12, Câbir b. Abdullah'dan 10, H. Ömer'den 9, Ebû Bekr, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Muaviye b. Ebî Sufyan, İbn Mes'ud, Talha b. Ubeydullah, Muâz b. Cebel, Ebû Eyyub el-Ensârî, Ubey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Usâme b. Zeyd, Ebû Musa el-Eş'arî, Esmâ bint Ebî Bekr, Ummu Seleme, Ummu Habîbe, Ebû Katâde el-Ensârî, Ammâr b.

¹⁰¹ H. Peygamber'den naklettiği mursal hadislere misal olarak bkz no: 11, 22, 35, 53, 97, 109, 128, 154, 157, 201, 233, 235, 242, 258, 267, 324, 371, 373, 513, 544, 589, 683.

¹⁰² Bkz: Rabî. *Câmi'*, II. 76, no: 742.

Yâsir, Amr b. el-As, Ummuhânî bint Ebî Tâlib, Berâ b. Azib, Hafsa, İbnu'n-Nu'mân, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Sa'd b. Ubâde, Ebû Mes'ud el-Ensârî, Busre bint Safvân, Ka'b b. Mâlik, Abdullah b. el-Hâris, Ebû Zerr ve Ukbe b. Amir el-Cuhenî gibi sahâbîlerin herbirinden bir veya birkaç hadis rivayet etmektedir.

Musned'deki rivayetlerin ekseriyeti merfû ve muttasıldır. Çoğu İbn Abbas'tan olmak üzere muhtelif sahâbîlerden gelen 60 küsur mevkuf rivayete yer verilmiştir.¹⁰³ Yine Tâbiûndan muhtelif kimselerden yirmi kadar maktu haber nakledilmiştir.¹⁰⁴ Bu tür haberlerin daha çok 3. ve 4. cüzde nakledildikleri dikkat çekmektedir. İlk iki cüzde Câbir'den 184, Ebû Ubeyde'den de 88, son cüzde ise 81 mursel haber nakledildiği göz önünde bulundurulursa, toplam 353 mursel haberin bulunduğu ortaya çıkar.

Ayrıca *Musned*'de hem Ebû Ubeyde'nin¹⁰⁵, hem de bizzat Rabî'in rivayet ettiği muallak haberler de bulunmaktadır.¹⁰⁶

2. Yazılı Kaynaklar

Rabî'in *Musned*'inde topladığı hadislerin önemli bir kısmının yazılı kaynağa dayanmış olması ihtimal dâhilindedir. Zira hocası Ebû Ubeyde'nin, Câbir b. Zeyd, Câfer b. Semmâk ve Suhâr el-Abdî'den rivayet edilen hadisleri yazdığı söylenmektedir. Ayrıca Ebû Ubeyde'nin elinde hocası Câbir b. Zeyd'e ait *Dîvân* adlı eserin bulunduğu da belirtilmektedir. Bu durumda Rabî'in, sözkonusu bu iki kaynaktan yararlanmış olması, hatta hadislerin birçoğunu onlardan nakletmiş olması ihtimali oldukça fazladır. Daha önce de işaret edildiği gibi, *Musned*'deki rivayetlerin pekçoğunun Ebû Ubeyde'nin Câbir b. Zeyd'den naklettiği rivayetler olması bu kanaati güçlendirmektedir. Aksi takdirde, Rabî'in *Musned*'de naklettiği muhtelif sahâbîlerden gelen hadisler, sadece Câbir ve Ebû Ubeyde vasıtasıyla intikal etmez, diğer hocalarından aldığı hadisler de farklı oranlarda bu kitapta yer alırdı.

Halbuki *Musned*'e baktığımızda, Rabî'in Ebu Ubeyde-Câbir isnadlı rivayetleri o kadar çoktur ki, eser sanki Rabî'in değil, âdeta Ebû Ubeyde'nin veya ondan da öte Câbir'in eseridir ve Rabî' sadece yazılı bir hadis mecmuasını nakleden bir kitap râvisi konumundadır. Nitekim, İmam Rabî'den, onun mezhepteki yerinden, fikhî görüşlerinden fetvalarından son derece övgüyle söz eden Dercîni, onun Ebû Ubeyde'nin talebesi olduğuna işaret ederek: "Asırlardır bereketiyle bilinen meşhur *Musned*'i ondan rivayet etmiştir" (*ravâ anhu el-Musned el-meşhûr*) demektedir.¹⁰⁷ Aynı şekilde Câbir

¹⁰³ İlk iki cüzden bazıları şunlardır, no: 17, 125, 186, 187, 223, 336, 341, 628, 686, 700, 742.

¹⁰⁴ Mesela bkz no: 120, 192, 372, 418, 793, 857, 888, 895, 897, 916, 920, 934...

¹⁰⁵ Misal olarak bkz: 278, 337, 380, 419, 422, 426, 486, 531, 653, 701, 704, 708.

¹⁰⁶ Rabî'in Ebû Eyyub el-Ensârî'den naklettiği muallak hadisler için bkz no: 191, 312, 466, 488; Ubade b. es-Sâmit'ten rivayet ettiği muallak hadisler için bkz no: 214, 268, 469, 492, 584, 626, 647, 694, 46, 57, 72, 445.

¹⁰⁷ Dercîni, *Tabakât*, II. 273.

b. Zeyd ve etbâ hakkında müstakil bir eser yazan Siyâbî, Basra'nın Umanlı ilim adamlarıyla dolu olduğundan bahsederken sözü Rabî'e getirir ve şöyle der: "Yine orada yetişen Umanlılardan biri de, şu kamil âlim, *Musned'in râvisi* olan er-Rabî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî'dir."¹⁰⁸ Buradan hareketle, Rabî'i, Ebû Ubeyde ve Câbir b. Zeyd'den gelen rivayetlerin râvisi, *Musned'i* de Ebû Ubeyde'nin veya daha da geri giderek Câbir'in *Dîvân'*ından bir kısım olarak görmek belki daha ihtiyatlı olacaktır. Nitekim, Tilman Nagel'in dediği gibi, aynı husus, hocası Sufyân b. Uyeyne'nin neredeyse bütün rivayetlerini nakletmesi hasebiyle Humeydî'nin (ö. 218) *Musned'i* için de sözkonusudur.¹⁰⁹

Fuad Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları* adlı eserinde iddia ettiği üzere, isnadlardaki râvî isimlerini (mesela burada Ebû Ubeyde-Câbir b. Zeyd ifadelerini), onların hadisleri kimlerden işittiğine değil de, hangi hocalarının eserlerinden aldığına işaret eden ifadeler olarak anlamamız daha doğru olacaktır.

Yine, *Musned'in* IV. cüzünde Rüstemî Devleti'nin üçüncü yöneticisi Eflah b. Abdulvehhâb'ın (ö. 240/854) naklettiği bir "Ziyâde" kısmı mevcuttur. İmam Eflah buradaki rivayetleri, Ebû Gânim Bişr b. Gânim el-Horôsânî'ye ait bir "kitap"tan almıştır. Söz konusu kitabın da Ebû Yezîd el-Havârezmî'ye ait siyer hakkında bir telif olduğu belirtilmektedir. Nitekim 903. haberde "*Ve zekera'l-Havârezmî fî kitâbihi zâlike...*" denilmektedir ki, burada yazılı kaynak kullanıldığı açıktır.¹¹⁰ Aynı bölümde, Hz. Peygamber'in sabah namazında kunut okuyup okumadığından bahseden 910. rivayette İmam Eflah "Bu bizim 'ashabımızın kitaplarında' görmediğimiz, Ebû Gânim bize gelip rivayet edinceye kadar da kendilerinden işitmediğimiz bir şeydir" demektedir.

Naklettiğimiz bu cümleler göstermektedir ki, Rabî' de kendisine ulaşan, elinde mevcut olan bazı yazılı kaynakları kullanmıştır.

3. Hıfzından Rivayeti

Musned'de Rabî'in hıfzından rivayet ettiğini gösteren herhangi bir alâmet bulunmamaktadır. Tekrarlanan hadislerde belli bir lafız farklılığı görülmediği gibi, Rabî'in rivayetlerinin, başka bir kaynaktan yine kendisi tarafından nakledildiği de vaki değildir, dolayısıyla onları karşılaştırma imkânımız bulunmamaktadır.

Musned'de bazı rivayetler var ki, onların mana ile rivayet edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bunlar Rabî' tarafından mı, yoksa Ebû Ubeyde veya Câbir tarafından mı böyle rivayet edilmiştir belli değildir. Mesela, Ebû Ubeyde'nin Câbir vasıtasıyla Hz. Ömer'den naklettiği 10. haber, onun seferlerden birinde Hz. Peygamber'e üç defa birşey sorduğunu, ancak Hz.

¹⁰⁸ Siyâbî, *İzâleu'l-va'sâ*, s. 64. Ayrıca bkz: Wilkinson, *a.g.m.*, s. 234.

¹⁰⁹ Bkz: Nagel, Tilman, "Hadis ya da Tarih'in İmhası", çev. Ali Dere, *İslami Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı*, s. 163.

¹¹⁰ Bkz: Rabî', *Musned*, s. 353-4, no: 902-3.

Peygamber'in kendisine hiç cevap vermediğini, ardından Feth Sûresi'nin indiğini ve Hz. Ömer'e müjdelendiğini anlatmaktadır. Bu hâliyle rivayette, söz konusu hadisenin hangi seferde olduğu, Hz. Ömer'in ne sorduğu açıkça ifade edilmemiş; üstü kapalı bir anlatım tercih edilmiştir. Halbuki diğer kaynaklarda açıkça ifade edildiği üzere, hâdis Hudeybiye Anlaşması'nın yapılması üzerine gerçekleşmiş ve zahiren müslümanların aleyhine gibi gözükken anlaşmayı içine sindiremeyen Hz. Ömer, "Sen Allah'ın hak Peygamber'i değil misin? Biz hak üzere, düşmanımız batıl üzere değil mi? Bize Beyt'e varıp tavaf edeceğimizi haber vermemiş miydin?" gibi sorular sormuştu.¹¹¹

Benzer bir durum, İbn Abbas'dan nakledilen üç talakla boşanan hanımın nafaka ve barınak hakkıyla ilgili hadiste gözükmektedir. Başka rivayetlerde kendisinden bahsedilen hanım ilk muhacir hanımlardan olan Fâtıma bint Kays olarak belirtildiği hâlde¹¹², bu rivayette isim verilmeksizin muhteva anlatılmıştır.

Teyemmüm ile ilgili olarak rivayet edilen ve Hz. Aişe'ye atılan çirkin iftirayı konu edinen "İfk Hadisi" de aynı şekilde mana ile ve oldukça muhtasar olarak nakledilmiştir.¹¹³

4. Rivâyet Sîgaları

H. II. asrın rivayet üslubuna uygun olarak *Musned* rivayetlerinde genellikle "an'ane", birçok defa "belağ" sîgası ve nadiren de "haddesenî, ahberanî ve semi'tu" gibi lafızlar olmak üzere muhtelif sîgalar kullanılmıştır. Şimdi bunlardan herbiri için misaller verelim:

1. An'ane Sîgası

Gerek Rabî'in, gerekse Ebû Ubeyde ve Câbir b. Zeyd'in naklettiği rivayetler ekseriyetle an'ane sîgasıyla nakledilmiştir. Bu dönemde oldukça yaygın olan bu tarz, râvînin tedlis yapmakla bilinmemesi ve rivayet ettiği hocasına yetişi, onunla görüşmesi hâlinde ittisale hamledilmektedir. *Musned*'deki isnadların çoğunda sıkı bir hoca-talebe ilişkisi olduğu ve söz konusu görüşme fazlasıyla gerçekleştiği için, onların birçoğunun muttasıl oldukları düşünülmektedir.¹¹⁴

¹¹¹ Bkz: Abdurrazzak b. Hemmam, es-San'ânî, *el-Musannef*, V. 339-340, no: 9720, tah. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut-t.y. el-Meclisu'l-İlmî, I-XI; Buhârî, *Şurât* 15, III. 182; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV. 330-1; Muslim, *Cihâd* 94, II. 1411-2. Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz: Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 130-1, Ankara-2000, T.D.V. Yay. II. baskı.

¹¹² Bkz: Muslim, *Talak* 44, 46, II. 1118-9; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *es-Sunen*, *Talak* 39, no: 2286-7, II. 714-5, İstanbul-1981; Tirmizî, *Talak* 5, no: 1180, III. 484. Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz: Erul, *a.g.e.*, s. 48-9.

¹¹³ Rabî', no: 166.

¹¹⁴ Bkz: Kannûbî, *a.g.e.*, s. 53-60; Bünyamin Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)", *AÜİFD*, XLIII. (2002) sayı: 1, s. 45.

- Ebû Ubeyde 'an Câbir 'an Ebî Hureyre 'an Rasûlillah... 4, 9,
 Ebû Ubeyde 'an Câbir 'an İbn Abbas 'ani'n-Nebiyy (s) ... 13, 38-42, 44,
 74,
 Ebû Ubeyde 'an Câbir 'an Enes b. Mâlik 'ani'n-Nebiyy (s) ...25, 32, 47,
 48, 51, 56,
 Ebû Ubeyde 'an Câbir 'ani'l-Hasen el-Basrî kâle: İnnemâ nehâ'n-
 Nebiyyu...713,
 Ebû Ubeyde kâle: belağânî 'an İbn Ömer yervî 'ani'r-Rasûl: 362,¹¹⁵
 Burada muttasıl olmayan son iki misalden ilkinin mursel, sonuncusunun
 ise en azından munkatı olduğu anlaşılmaktadır.

2. Belağ Sîgaları

Bu asırdaki rivayet geleneğinin en belirgin özelliklerinden biri olan "belağ" sîgasının¹¹⁶ *Musned*'de de birçok defa kullanıldığı görülmektedir. Bu ise bazen Rabî', bazen hocası Ebû Ubeyde, bazen de onun hocası Câbir tarafından yapılmaktadır:

Rabî'

- Kâle'r-Rabî': Belağânî 'an Ebî Mesûd el-Ensârî, kâle... 45,
 Kâle'r-Rabî': Belağânî enne Ubâde b. es-Sâmit... 46, 57,
 Kâle'r-Rabî': Belağânî 'an Ubâde b. es-Sâmit... 72, 214, 226,

Ebû Ubeyde

- Ebû Ubeyde kâle: Belağânî 'an Rasûlillah (s)... 30, 63, 66, 291, 461,
 499, 500, 596,
 Ebû Ubeyde kâle: Belağânî enne Rasûlallah (s)... 15, 411,
 Ebû Ubeyde kâle: Belağânî enne Ömer... 14,
 Ebû Ubeyde kâle: Belağânî an Aişe... 410,¹¹⁷
 Ebû Ubeyde kâle: Belağânî an Urve b. ez-Zubeyr...414, 416,
 Ebû Ubeyde kâle: Belağânâ 'an Muhammed b. Sîrîn... 475,

Câbir b. Zeyd

- Câbir b. Zeyd, kâle: Belağânî 'an Rasûlillah (s)... 27, 31, 34, 71, 94, 95,
 97, 107, 219, 126, 128,140, 184, 246, 375,
 Câbir b. Zeyd, kâle: Belağânî 'an Ali b. Ebî Tâlib... 103, 124, 220, 231,
 388, 518,
 Câbir b. Zeyd, kâle: Belağânî 'an Ömer... 10, 120, 145, 158,
 Câbir b. Zeyd, kâle: Belağânî 'an Osman b. Affân... 101,
 Câbir b. Zeyd, kâle: Belağânî 'an Ubey b. Ka'b...129, 135,¹¹⁸

¹¹⁵ Diğer misaller için bkz: 5, 6, 7, 8, 20, 21, 28, 37, 49, 50, 58, 61, 75, 76.

¹¹⁶ Bkz: Erul, *a.g.m.*, s. 43-4.

¹¹⁷ Diğer sahabîlerden "belâğ" sîgasıyla naklettiği başka misaller için bkz: Ebû Hureyre'den (350), İbn Ömer'den (409), Ebû Saîd el-Hudrî'den (234) ve Kebşe bint Ka'b b. Mâlik'ten (159).

Câbir b. Zeyd, kâle: Belağânî enne raculen... 173

Kâle Câbir b. Zeyd ve Belağânî 'an kavmin...174,

Câbir b. Zeyd, kâle: Belağânî 'an Urve b. ez-Zubeyr... 108,

Görüldüğü üzere, aradaki iki râvî birden düştüğü için Rabî'in doğrudan Ubâde b. es-Sâmit'ten naklettiği rivayetler, hadis tekniği bakımından mu'dal ve muallaktır. Rabî'in bu isnadlardaki râvîleri niçin düşürdüğü bilinmemektedir. Her ne kadar bazı çalışmalarda bu mu'dal rivayetlerin farklı kaynaklarda hem Ubâde'den, hem de başka sahâbîlerden rivayet edildiği kaydedilerek, söz konusu haberlerin asıllarının bulunduğu gösterilmişse de,¹¹⁹ bu husus mezkur rivayetlerin zayıf oluşunu ortadan kaldırmamaktadır. Benzer durum Ebû Ubeyde'nin bazı rivayetleri için de geçerlidir. Ancak sahâbeden bazılarına yetiştikleri için Câbir ile Ebû Ubeyde rivayetlerinin bir kısmında irsâl, bazılarında ise inkıta' söz konusudur. Bazı hadislerin de tahrîci yapılarak, onlardan çoğunun farklı târiklerden sahih veya hasen senedlerle muttasıl bir şekilde sabit oldukları ileri sürülmüş; *Muvatta* ve *Sahîh-i Buhârî*'de de bunlara benzer rivayetlerin bulunduğu işaret edilmiştir.¹²⁰

3. Ahbaranî/Ahberanâ Sîgası

Daha sonraları yerleşen hadis eda-tahammül yolları içerisinde arz veya kıraat tarzıyla rivayette kullanılan "ahbaranî/ahberanâ" sîgalarını *Musned*'in III. cüzünde birkaç yerde görmekteyiz. Onun bu rivayetlerde niçin mezkur sîgayı kullandığını gösteren herhangi bir ipucuna sahip değiliz. Arz veya kıraate delalet edebileceği gibi, başka bir tahammül yoluna da delalet edebilir.

Kâle'r-Rabî': Ahberanâ Bişr 'an İsmâil b. Uleyye 'an...: 824

Ve ahberanâ Ebû Rabîa b. Zeyd b. Avf el-Amirî el-Basrî kâle: Ahberanâ Hammâd b. Seleme an Sâbit el-Bunânî an Ebî Osman en-Nehdî enne Ebâ Mûsâ el-Eş'arî kâle... 825.

Kâle ve ahberanî Muhammed b. Ya'lâ an Sulcyman el-Amirî an Atâ an Safd b. Cubeyr an İbn Abbas kâle... 828,

Kâle'r-Rabî': ve ahberanâ Ebân kâle: Haddesenâ Yahyâ b. İsmail ani'l-Hâris el-Hemedânî kâle: Belağa Aliyyen enne.... 836,

Kâle: ve ahberanâ İsmail b. Yahyâ kâle: Haddesenâ Sufyân ani'd-Dahhâk kâle... 837,

Ahberanâ Ebû Kubeyse an Umeyr ve an Muhammed b. Ya'lâ an Cuveybir ani'd-Dahhâk an İbn Abbâs... 839.¹²¹

¹¹⁸ Başka sahâbîlerden "belâğ" sîgasıyla naklettiği misaller için bkz: İbn Mes'ud'dan (81), Talha'dan (55), Muâz'dan (69), Muaviye'den (26), İbn Ömer'den (78).

¹¹⁹ Bkz: Kannûbî, *a.g.e.*, s. 139-144; Ayrıca Sâlimî de *Musned Şerhi*'nde, hadislerin geçtiği yerlerde problemi izah etmeye çalışmaktadır.

¹²⁰ Bkz: Kannûbî, *a.g.e.*, s. 144-154. Sâlimî de şerhinde onların senedlerini göstermeye gayret etmektedir.

¹²¹ Diğer misaller için bkz: 829, 830, 833, 836, 840, 844, 852, 855, 908, 910.

4. Haddesenî/Haddesenâ Sîgası

Bilindiği gibi Rabî', Ebû Ubeyde'nin en yakın öğrencisidir ve birçok hadisi bizzat ondan işitmiştir. Rabî'in, daha çok Ebû Ubeyde'den rivayeti esnasında kullandığı bu sîgayı, Câbir rivayetlerinde de görmekteyiz:

Haddesenî Ebû Ubeyde 'an Câbir... 1, 2, 3, 18,

Ebû Ubeyde 'an Câbir 'an İbn Abbas kâle: Kâle Bilâl: Haddesenî Ebû Bekr es-Sıddîk... 104,

Ebû Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd, kâle: Haddesenî cumletun min Ashâbi'n-Nebiyi (s)... 193,

Kâle Câbir b. Zeyd: Haddesenâ raculun min Eimmeti chli'l-Kûfe yuknâ Ebâ Umeyye enne'n-Nebiyeye... 827,

Kâle Câbir b. Zeyd: Haddesenâ Enes b. Mâlik... 831,

Kâle: haddesenâ Eflah b. Muhammed an Ebî Ma'mer es-Sa'dî an Aliyyin... 854.¹²²

5. Semi'tu Sîgası

Özellikle Ebû Ubeyde ve Câbir'in sahabeden naklettikleri rivayetlerinde görülen sema', elbette bizzat işitmeye delalet eder ve en muteber tarzıdır.

Ebû Ubeyde kâle: Semi'tu nâsen mine's-Sahâbe yervûne ani'n-Nebiyi (s) ... 691,

Ebû Ubeyde kâle: Semi'tu nâsen mine's-Sahâbe yekûlûne...590,

Câbir b. Zeyd, kâle: Semi'tu cumleten min Ashâbi Rasûlillah (s) yakûlûne... 306,

Câbir b. Zeyd, kâle: Semi'tu nâsen mine's-Sahâbe yervûne ani'n-Nebiyi...620,

Câbir b. Zeyd, kâle: Semi'tu unâsen mine's-Sahâbe yervûne 'an Rasûlillah (s)... 687,

Câbir b. Zeyd, kâle: "Semi'tu 'an Rasûlillah (s) kâle: 371,

Câbir b. Zeyd, kâle: "Semi'tu enne Rasûlallah (s)... 508,

Bu son iki isnadda Câbir'in, Rasûlullah'dan gelen bu haberleri muhtelif sahâbîlerden veya tabiîlerden işitmiş olmasına rağmen, sanki bizzat Rasûlullah (s)'dan işitmiş gibi "semi'tu" sîgasını kullanması tuhaftır. Câbir'in Hz. Peygamber'den nakledildiğini işittiği bazı merfu hadisler için böyle bir ifade kullanması, bu dönem rivayet geleneğinde edâ sîgalarının henüz tam olarak yerleşmediğinin bariz bir göstergesidir.

5. Musned'de Görülen İstılaha Benzer Bazı kullanımlar

Bazı rivayetlerde daha sonraki dönemlerde istilâh haline gelen "merfu", meşhur, mustafîz, eser" gibi kimi kullanımlar dikkat çekmektedir. Buna misal olabilecek birkaç rivayet şöyledir:

"Rafea fîhi Ebû Zeyd el-hadîse ilâ Rasûlillahi (s)..." (902)

¹²² Diğer misaller için bkz: 832, 848, 861, 870, 872, 901.

“Ve ani'l-Îmâmi @ *merfûan ile'n-Nebiyyi* (s) min tarfki Câbir b. Zeyd...” (907)

“Kâle'l-Îmâm: ve 'inde ashâbinâ *merfûan ile'n-Nebiyyi* (s) ennehû dehalé'l-mescide...” (912)

919. rivayette “meşhur ve mustaffiz” terimleri açıkça kullanılmakta ve şöyle denilmektedir: “el-Îmâm kâle: Cae hadîsun *meşhûrun mustefâz* an Rasûlillah (s) zekerahu'l-Ulemâ...”

Hz. Peygamber'e isnad edilen merfu haber nakledilmesi anlamında “*eser*” kelimesi ve fiil olarak değişik kullanımları görülmektedir:

“El-Îmâmu kâle fi'l-*eseri ani'n-Nebiyyi* (s)...” (918)

“Ve kâle'l-Îmâmu: 'mimmâ *yu'seru ani'n-Nebiyyi* (s) ennehû kâle:...” (905)

“Ve mimmâ *yu'seru anhu* aleyhi's-Selâm ennehû kâle:...” (906)

6. İsnadlarda Bulunan Şek İfadeleri

İsnadlarda şek ifadeleri *Musned*'de pek görülmemektedir. Halbuki Ma'mer'in *Câmi*'inde şek ifadelerinin bulunduğu birçok rivayet mevcuttur.

Musned'de görebildiğimiz tek misali burada zikrederim:

“el-Îmâm an Ebî Ğânim el-Horasânî an Hâtim b. Mansûr an Ebî Yezîd el-Havârezmî an Mucâhid ev ammen haddesehû an Mucâhid, şekke fî zâlike Ebû Ğânim...” (913)

Rabî'in bir-iki yerde kullandığı “*vallâhu a'lem=Allah daha iyi bilir*” ifadeleri de, şek veya tereddüt ifadesi olmasa bile, en azından bir ihtiyat ifadesi olsa gerektir:

Ebû Ubeyde'nin Câbir'den naklettiği guslü gerektiren ilişkiden bahseden 135. rivayetten sonra “*vallâhu a'lemu bimâ yurvâ an Ubeyy b. Ka'b, ve huve min ulemâi's-Sahâbeti ve fudalâihâ*” denilmektedir.

Ebû Ubeyde'nin Câbir'den rivayet ettiği “*Rasûlullah* (s), Ummu Seleme'nin evinde, bir tarafını omuzuna attığı tek elbiseyle namaz kılardı” şeklindeki (267) bir başka rivayetin hemen akabinden “*fîmâ belâğanî vallâhu a'lem*” ifadesi kullanılmaktadır.

7. İsnadlardaki Meçhul Râvîler

Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'inde birçok meçhul râvîli isnad bulunduğu halde, Rabî'in *Musned*'inde bu durum gayet azdır. Bunun sebebini ise iki şekilde izah edebiliriz:

a. Rabî', elindeki tamamen yazılı bir hadis mecmuasının râvîsidir ve orada mevcut rivayetler de âlî isnadlarla, daha çok da Ebû Ubeyde-Câbir-İbn Abbâs şeklinde bilinen ve sık sık tekrarlayan bir isnadla geldiği için meçhul râvîlere yer verilmemiştir.

b. Yahut *Musned*, daha sonraki müstensihler veya râvîler tarafından inkıta, meçhul râvî vb. kusurlardan arındırılmış veya en azından Vârcilânî tarafından tertip edilirken elimizdeki hâle getirilmiştir. Nitekim Dercî'nin

(ö. 670) Rabî' ile ilgili olarak naklettiği üç-beş rivayetten şu ikisi bu ihtimali güçlendirmektedir:

1. "Ve 'ani'r-Rabî' b. Habîb 'an Şeyhin min ehli Basra, ennehû kâle: Dehale Câbir alâ Aişete ® fe seelehâ 'an mesâile..."

2. "Ve 'ani'r-Rabî' b. Habîb 'an ba'dihim kâle: 'Eteytu Câbir b. Zeyd..."¹²³

Görüldüğü gibi, bu iki rivayetten birincisi "Basralı bir şeyh" tarafından, ikincisi ise "bazılarından" nakledilmiştir ve bu kimseler bilinmemektedir. Bu tür meçhul râvîler ve meçhul isnadların kullanılması h. II. asrın rivayetlerinde gayet normaldir ve Ma'mer'in rivayetlerinde görüldüğü üzere yaygın olarak kullanılmaktadır.¹²⁴ Yukarıdaki iki rivayetin h. II. asra ait oldukları gün gibi âşikardır. Dercîni'ye kadar bu iki rivayet o şekilde geldikleri hâlde, Rabî'in *Musned*'inde bu tür râvî veya isnadların bulunmaması dikkat çekicidir ve yukarıda ifade ettiğimiz ikinci ihtimali teyit etmektedir.

Burada *Musned*'de yer alan birkaç meçhul râvîli isnadı kaydedelim:

"el-İmâm an Ebî Ğânim el-Horasânî an Hâtim b. Mansûr kâle: 'Haddesenî men lâ ettehimu kavlehû min ashâbinâ...' (910)

"Kâle Câbir b. Zeyd: Haddesenâ raculun min Eimmeti ehli'l-Kûfe yuknâ Ebâ Umeyye enne'n-Nebiyye..." (827)

"Ebû Sufyân an Ezver raculun mine'l-muslimîn min Ehl-i Umân min hyâri men edrektuhû min meşâyihi'l-muslimîn kâle..." (899)

Ayrıca Cin gecesinde Hz. Peygamber'in İbn Mes'ud'a nebiz ile abdest alma izni verdiği dair rivayet iki yerde rivayet edilmiştir:

a. Ebû Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâle: 'Yurvâ 'an 'Abdullah b. Mes'ûd leylete'l-cinn...' (165) Ancak rivayetten sonra Ebû Ubeyde şöyle demektedir:

"Birçok sahâbîden işittim ki, İbn Mes'ûd'un o gece orada hazır bulunmadığını söylemektedirler. Allah daha iyi bilir ama, ondan merfu olarak rivayet edilen bu haber yalandır. (Vellezî rufia anhu kezibun vallâhu a'lemu.)"

b. Ebû Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâlellezî yervî 'an 'Abdullah b. Mes'ûd leylete'l-cinn..." (632)

Önceki rivayette Ebû Ubeyde'nin yaptığı eleştiriden, haberin onun nezdinde zaten zayıf, hatta uydurma olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁵

¹²³ Dercîni, *Tabakât*, II. 213.

¹²⁴ Örnekler için bkz: Erul, *a.g.m.* s. 50-54.

¹²⁵ Söz konusu hadisi. Ebû Dâvûd, *Tahâre* 42, no: 84, I. 66; Tirmizî, *Tahâre* 65, no: 88, I. 147-8; İbn Mâce. Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sunen, Tahâre* 37, no: 384, I. 135, tah. M. Fuad Abdulbâkî. İstanbul-1981 ve Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I. 402, 449, 450, 458'de rivayet etmişlerdir. Rivayetin isnad ve metin ihtilafları hakkında geniş değerlendirmeler için bkz: Zeylaî, *Nasbu'r-râve li ahâdîsi'l-Hidâye*, I. 137-148, Dâru'l-Hadîs-Kahire baskısı; Sâlimî, *Şerhu'l-Musned*, I. 223-6.

Üçüncü cüzün başındaki Rabî'in Câbir'den naklettiği 743. rivayette de, "yurvâ 'an Rasûlillah (s) ennehû kâle" şeklinde meçhul bir kullanım mevcuttur.

Bazen de isnadlarda meçhul sahâbî rivayetleri görülmektedir:

"Ebû Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâle: 'Belağanî 'an raculin mine's-Sahâbe..." (649)

"Câbir b. Zeyd an ba'di Ashâbi'n-Nebiyi (s) enne..." (946)

8. Senedlerin Râvî Sayısı

Rabî'in rivayetleri genellikle Ebû Ubeyde-Câbir b. Zeyd-İbn Abbas isnadıyla geldiği için, Rabî' ile Hz. Peygamber arasında üç râvî vardır, yani bu rivayetler sülâsîdir. İbn Abbas veya başka bir sahâbîden naklettiği mevkuf haberlerde ise iki râvî vardır.

Bazı haberlerde bu sayı artmaktadır. Mesela 861. rivayetin isnadı şöyledir:

"Kâle: ve haddesenî Mûsâ b. Cubeyr an Abdulmecîd ve el-Fudayl b. İyâd an Mansûr b. el-Mu'temir an el-Hakem b. Uyeyne an Ali b. Ebî Tâlib..."

Görüldüğü gibi bu rivayeti nakleden Câbir de dâhil edilirse, Rabî' ile Hz. Ali arasında beş râvî bulunmaktadır.

"Kâle'r-Rabî': Ahberanâ Bişr 'an İsmâil b. Uleyye 'an Dâvûd b. Ebî Akîl 'an Ebî Hind 'ani'ş-Şa'bî 'an Mesrûk kâle: Kuntu inde Aişe..."

Bu 824. rivayetin isnadı, *Musned*'deki en uzun isnaddır. Rabî' ile Hz. Aişe arasında altı kişi mevcuttur. Halbuki diğer rivayetlerde Rabî' ile râvî sahâbî arasında genellikle iki, bazen üç, bazen de dört kişi bulunmaktadır.

9. Senedlerin Muttasıl veya Munkatı Olması

Musned'deki bazı muallak ve mursel haberlerin, başka bir babda muttasıl bir senedle zikredildiği görülmektedir.

Mesela, yaratılanlar hakkında tefekkürü emredip, Yaratıcı hakkında tefekkürü yasaklayan 823. muallak haber, 827. rivayette "Kâle Câbir b. Zeyd: Haddesenâ raculun min Eimmeti ehli'l-Kûfe yuknâ Ebâ Umeyye enne'n-Nebiyye..." şeklinde; 846. rivayette ise: "Belağanî ani'l-Kelbî an Ebî Sâlih an İbn Abbas kâle: "Kâle Rasulullah (s)..." şeklinde iki farklı muttasıl isnadla tekrarlanmıştır.

Muttasıl olarak rivayet edilen bir hadis de, diğer bir babda mursel olarak nakledilebilmektedir. Rabî', daha önce senedini verdiği için ikinci defa tekrarlarlarken isnadı hazfedebilmiştir.¹²⁶

"Ebû Ubeyde an Câbir b. Zeyd an İbn Abbas ani'n-Nebiy (s) kâle..." şeklinde muttasıl olan 448. haber, 455. rivayette "Ebû Ubeyde an Câbir b. Zeyd kâle: "Kâle Rasûlullah..." şeklinde mursel olarak nakledilmiştir.

¹²⁶ Misaller için bkz: 753-42, 806-768, 814-450, 816-451, 923-738.

“Ebû Ubeyde an Câbir an İbn Abbas ani'n-Nebiyi (s) kâle...” şeklinde muttasıl olan 582. haber, 970. rivayette “Câbir b. Zeyd ani'n-Nebiyi (s)...” şeklinde mursal olarak nakledilmiştir.

Musned'deki birçok mursal rivayet, *Kutub-i Sitte* ve Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'i, Mâlik'in *Muvatta*'ı gibi temel hadis kaynaklarında muhtelif sahâbîlerden muttasıl isnadlarla nakledilmiş rivayetlerdir. Nitekim Muhammed İdrîs tarafından hadislerin tahriri yapılan baskısında bu tür rivayetlerin asılları, aynı mealde olanları veya benzerleri başta *Kutub-i Tis'a* olmak üzere muhtelif hadis kaynaklarından gösterilmiştir. Ne var ki, bu dipnotlarda, genellikle hadislerin yerlerine işaret edilmiş, hadislerin hangi isnadlarla geldikleri verilmemiştir. Biz, farklı isnadlardan geldiği için Ma'mer'deki rivayetlerde yaptığımız gibi bu haberleri karşılaştıramayacağız. Zira bunun için en azından müşterek isnadların bulunması gerekmektedir.

el-Mu'cemu'l-Mufehres'in gösterdiği kadarıyla, *Kutub-i Tis'a*'da Rabî'in hiçbir rivayetine yer verilmezken, Câbir b. Zeyd'in toplam 17 rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetlerden ancak birkaç tanesi Rabî'in *Musned*'inde nakledilmiştir. Rivayetler arasındaki farkları görmek açısından bunları zikretmemiz yararlı olacaktır.

1. Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'in şöyle dediğini söyler: “Bana Muâz b. Cebel'in şöyle dediği ulaştı: ‘Tebuk yılında Rasulullah (s) ile birlikte bir sefere çıktık. Rasulullah (s) öğle ile ikindiye, akşam ile de yatsıyı cem ediyordu.’ Devamla Muâz şöyle dedi: “O (s) birgün namazı tehir etti, sonra çıkıp öğle ile ikindiye birlikte kıldı. Daha sonra (çadırına) girdi. Bilahare tekrar çıktı akşam ile yatsıyı birlikte kıldı.”¹²⁷

Buhârî ve Muslim, Sufyan-Amr-Câbir b. Zeyd ortak isnadıyla gelen benzer bir rivayeti İbn Abbas'dan nakletmektedirler. Câbir, İbn Abbas'ın şöyle dediğini iştirak etmiştir: “Ben Rasulullah (s) ile sekiz rekat ve yedi rekat namazı birlikte kıldım.” Amr, Ebu's-Şa'sâ'ya (Câbir'e) ‘Sanırım O (s) öğleyi tehir etti, ikindiye de erken kıldı, yatsıyı erken kıldı, akşamı tehir etti (değil mi?)’ deyince Câbir ‘ben de öyle zannediyorum’ dedi.”¹²⁸

2. Ebû Ubeyde Câbir b. Zeyd'den, o da İbn Abbas'dan, Rasulullah (s)'in şöyle dediğini söyler: “*Lâ talâka illâ ba'de nikâhin* = Boşama ancak nikahtan sonradır...”¹²⁹

Buhârî, “*Lâ talâka kable'n-nikâhi*” şeklinde isimlendirdiği bab başlığında, muallak olarak İbn Abbas'ın “*ceala'llâhu et-talâka ba'de'n-nikâhi* = Allah boşamayı nikahtan sonra (meşru) kıldı” dediğini nakletmekte ve bu görüşün kimlerden rivayet edildiğini zikrederken orada Câbir b. Zeyd'in de ismini vermektedir.¹³⁰

¹²⁷ Rabî', no: 252.

¹²⁸ Buhârî, *Teheccud* 30, II. 53; Muslim, *Musâfirin* 55, I. 491. Aynı mealde başka rivayetler için bkz: Buhârî, *Taksir* 13, 15, II. 38-39.

¹²⁹ Rabî', no: 510, 673.

¹³⁰ Buhârî, *Talak* 9, VI. 167-8.

Benzer bir durum Tirmizî'de de görülmektedir. O da “*Mâ câe Lâ talâka kable'n-nikâhi*” şeklinde isimlendirdiği bab başlığı altında naklettiği bir haberden sonra, bu rivayet ve görüşlerin sahiplerini sayarken Câbir b. Zeyd'in adını da kaydetmektedir.¹³¹

3. Ebû Ubeyde Câbir b. Zeyd'in şöyle dediğini söyler: “Bana Ali b. Ebî Tâlib'in şöyle dediği ulaştı: ‘Rasulullah (s) Hayber günü, mut'a nikahını ve ehli eşek etlerinin yenmesini yasakladı.’”¹³²

Buhârî aynı mealde bir hadisi farklı bir isnad ile Hz. Ali'den nakletmiştir.¹³³ Ancak Buhârî'nin aynı babda Câbir b. Zeyd'den naklettiği başka bir rivayet ise Rabî'in naklettiği rivayete muhaliftir. Buhârî, Ali b. Abdullah-Sufyan'dan naklettiği sözkonusu rivayette Amr (b. Dînâr), Câbir b. Zeyd'e “Rasûlullah (s)'in ehli eşek etlerini yasakladığını iddia ediyorlar (ne dersin?) diye sormuş, Câbir de şöyle cevap vermiştir: “el-Hakem b. Amr el-Ğifârî Basra'da bizim yanımızda böyle diyorlardı, fakat ‘el-Bahr’ (nâmıyla meşhur olan hocam) İbn Abbas buna karşı çıktı ve şu âyeti okudu: “De ki: ‘Ben bana vahyedilenler içerisinde yiyen kimse için (şu dört şeyden başka) haram kılınmış bir şey görmüyorum: leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki pisliktir- ya da Allah'dan başkası adına kesilmiş fısk (hayvan)...”¹³⁴

Rabî' ile Buhârî'nin Câbir'den naklettikleri bu rivayetler birbiriyle çelişiyor gibi görülmekte ise de, İbn Abbas'ın atıfta bulunduğu Mekke'de nazil olan 6. En'âm 145. ayet sadece o dönemdeki yasakları içermektedir. Daha sonra inmiş olan bazı ayetlerde¹³⁵ ise, burada sıralanan yasaklara ilaveten, değişik şekillerde ölen ve yenilmesi yasaklanan hayvanlarla ilgili haramlardan ve içki yasağından açıkça söz edilmiştir. Hz. Peygamber'in mut'a nikahını ve ehli eşek etlerinin yenmesini yasaklaması ise Hayber'de gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Hayber'de verilen bu hükme, Mekke'de inen bir ayete dayanarak başka hiçbir sahâbîden itiraz gelmediği belirtilmiş ve İbn Abbas'dan nakledilen bu değerlendirme pek isabetli görülmüştür.¹³⁶

10. Önceki İsnada veya Metne Atıf

Musned'de bir hadisin isnadı sonraki hadiste de tekrarlanıyorsa, önceki isnada çeşitli şekillerde atıflar yapılmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

¹³¹ Tirmizî, *Talâk* 6, no: 1181, III. 486.

¹³² Bkz: Rabî', 388.

¹³³ Buhârî, *Zebâih* 28, VI. 229-230.

¹³⁴ Buhârî, *Zebâih* 28, VI. 230. Ayet. 6. En'âm 145; ayrıca bkz: Sâlimî, *Şerhu'l-Musned*, II. 143-6.

¹³⁵ Bkz: 5. Mâide Suresi, 3. 90.

¹³⁶ Geniş bilgi için bkz: İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX. 572-3, tah. Muhibbuddin el-Hatib, el-Mektebetu's-Selefiyye, Kahire-1407, III. baskı; Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVII. 250-1, Kahire-1972, Halebî baskısı, I-XX.

“ve kâle (s)...”, 451, “ve anhu (s) kâle...”, 343, “ve min tarîkîhî, kâle...”, 289, 328, “ve min tarîkîhî ‘anhu (s)...”, 85, 332, 352, 364, 368, 557, 583, 710, 722, “ve min tarîkîhî eydan ‘anhu (s)...”, 361, 393, 404, 454, 472, 551, 553, 593, 662, 663, 664, 668, 674,

“ve min tarîkîhî ‘ani’n-Nebiyyi (s), 19,

Rivayet ettiği bir hadisten sonra şayet aynı hocasından, ama başka bir sahâbîden naklediyorsa, hadise râvî sahâbî ismini zikrederek atıfta bulunur:

“ve min tarîkî Ebî Hureyre, kâle...”, 68, 330, 366, 656, 721,

“ve min tarîkî Aişe (r)...”, 594, 650, 658,

“ve min tarîkî İbn Abbâs anhu (s)...”, 346, 365, 473, 476, 482, 550, 615, 616, 622, 636, 637, 638, 659,

“ve an Ebî Saîd el-Hudrî eydan...”, 560, 561,

Ebû Ubeyde anhu eydan kâle...”, 369,

B. Dirâyet ve Metin Açısından Rabî’

Bu kısımda Rabî’in, rivayet ettiği hadisleri anlama ve değerlendirme bakımından dirâyet yönü ele alınacak ve çeşitli açılardan incelenecektir.

Kur’an’a ve Arap Lügatına Arz

Dirayet açısından ele alındığında Rabî’in zaman zaman hadisleri Kur’an ve Arap dili doğrultusunda değerlendirme cihetine gittiği görülmektedir. Onu buna sevkeden âmil, kendi eserinde naklettiği “Kur’an’a arz” rivayeti olmalıdır:

Câbir b. Zeyd’in mursel olarak naklettiği bu haberde, her peygambere kendisinden sonra birçok yalan isnad edildiğini söyleyen Hz. Peygamber, kendisine de çeşitli yalanlar isnad edileceğini bildirmiş ve böyle bir durumla karşılaşılması hâlinde şöyle yapmalarını tavsiye etmiştir: “Onu Allah’ın Kitabı’na arzedin, ona uyan bendendir, uymayan ise benden değildir.”¹³⁷

Rabî’, rivayetleri Kur’an’a arzetmeyi salık veren bu haberin gereğini yerine getirmeye, kendi *Musned*’inde bunu uygulamaya çalışmıştır. O, naklettiği bazı haberleri doğrulayan bazı âyetlere ve Arap dilindeki kullanımlara atıfta bulunurken şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Ve *musdâku* mâ kâlû cemî’an fî Kitâbillahi Teâlâ ve lugati’l-Arab...” (857)

“Ve *musdâku* mâ ruvînâ an Ashâbi’n-Nebiyyi (s) ve’t-Tâbiîne bi ihsân...” (859)

“Ve *musdâku* zâlike fi’l-Lugati...”, “Ve *musdâku* zâlike fî lugati’l-Arab...” (859)

¹³⁷ Bkz: Rabî’, 945. Arz rivayeti ile ilgili geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz: Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur’an’a Arzı*, s. 13-107. İstanbul-1998.

2. Hocalarına Arz

Rabî' naklettiği bazı haberlerden sonra, o hadis hakkında bazı değerlendirmeler nakletmiştir. Bu açıklamalar, kısmen hocası Ebû Ubeyde veya onun hocası Câbir'den gelmekte, kısmen de kendisi tarafından yapılmaktadır. O, bu değerlendirmelerle bazen rivayeti teyid eden, bazen de ona karşı çıkan görüşleri serdederek naklettiği rivayetin adeta bir sağlamasını yapar.

a. Rabî'in Açıklamaları

Musned'de, Rabî'in zaman zaman, hadisin anlaşılmasını kolaylaştıracak bazı açıklamalar yaptığını görmekteyiz. Bazen bir yorum, bazen bir izah şeklinde karşımıza çıkan bu değerlendirmeler, hem Rabî'in ilmî yaklaşımlarını tesbit imkanı vermekte, hem de açıklanan rivayetlerin, o dönemde nasıl anlaşıldığını ortaya koymaktadır.

Mesela, Hz. Aişe'nin, "Şayet Rasulullah (s) kadınların sonradan ortaya koyduğu durumları görseydi, İsrâiloğullarının hanımlarının menedildikleri gibi, onları mescidden o da menederdi" sözünden sonra Rabî' şu açıklamayı yapmaktadır: "Bunun sebebi, kadınların mescide güzel koku ve parfüm kullanarak gelmeleri ve insanları koku sebebiyle namazlarında meşgul etmeleridir."¹³⁸

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den, o İbn Abbas'dan, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Mescid komşusunun namazı ancak mescidedir." Rabî', devamla bununla Hz. Peygamber'in, mesciddeki namazla, evdeki namaz arasındaki fazileti kasetmiş olabileceğini, zira, mescide komşu olan birinin, evinde kıldığı namazın ümmetin ittifakıyla yeterli olduğunu açıklamıştır.¹³⁹

Cuma günü, gusledip mescide ilk vakitte giden kimsenin sanki deve kurban etmiş gibi, ikinci (vakitte) olarak gidenin inek kurban etmiş gibi, üçüncünün koyun kurban etmiş gibi olduğunu... anlatan rivayetten sonra Rabî' şöyle bir açıklama getirir: "Hz. Peygamber bu hadiste aslında vakitleri kasetmiyor. Bilakis O'nun kasettiği şey, ilk vakit ile son vakit arasındaki fazilettir."¹⁴⁰

Usâme b. Zeyd'in Rasûlullah'dan rivayet ettiği "Kâfir Müslümana, Müslüman da kâfire vâris olamaz" hadisinden (671) sonra Rabî': "Burada kâfirle müşrik kastedilmektedir" şeklinde bir açıklama yapmaktadır.

¹³⁸ Bkz: Rabî', 259.

¹³⁹ Rabî', 256. Bkz: İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferc Abdurrahman, *Kitâbu'l-Mevzûât*, II. 93. tah. Abdurrahman Muhammed Osman, Kahire-1987. Mektebetu İbn Teymiye, II. baskı. Sâlimî, *Şerhu'l-Musned*, I. 376-7'de sözkonusu rivayeti başka rivayetlerle desteklemekte, zayıflığı yolundaki iddialara karşı çıkmakta ve bunun anlamının ecir tam namazın ancak mescide kılınan namaz demek olduğunu belirtmektedir.

¹⁴⁰ Bkz: Rabî', 283.

b. Ebû Ubeyde'nin Açıklamaları

Rabî', Hz. Ebû Bekr'in devlete zekat vermeyenler hakkında "Vallahi eğer (Hz. Peygamber'e verdikleri) bir yuları dahi vermese, onlarla mutlaka savaşırdım" dediğini naklettikten sonra hocası Ebû Ubeyde'nin şu değerlendirmesini zikreder: "Bu, zekat almaya müstehak olan yöneticiye vermedikleri zaman böyledir, ama müstehak olmayana vermedikleri zaman öldürülmez."¹⁴¹

İbn Ömer ve el-Hasen el-Basrî şöyle demişlerdir: "Rasûlullah (s)'ın daveti kendisi hayattayken tamamlandı, vefatından sonra da kesildi. Artık bugün davet yoktur." Rabî' ise Ebû Ubeyde'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Davet, kıyamet gününe kadar kesilmez. Ancak ne zaman, ölüm/savaş ile karşı karşıya kalırsan, davet etmeksizin nefsini savunma hakkın vardır."¹⁴²

Hz. Ömer'in Rasûlullah (s)'dan rivayet ettiği Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiğine dair rivayet (14) hakkında ihtilaf edildiğini belirten Ebû Ubeyde şu açıklamayı yapmaktadır:

"Bazıları 'yedi lügat üzere indi' dediler. Bazıları 'Va'd, vaîd, helal, haram, mevâiz, emsâl, ihticac' şeklinde; bazıları ise: 'Helal, haram, emir, nehy, öncekilerin haberleri, geleceğin haberleri, emsâl' olmak üzere yedi vecih üzere indi' dediler. Ayrıca 'Kur'an'da yedi şekilde okunan tek bir harf dahi yoktur' da denilmiştir ki, gerçek tefsirini Allah daha iyi bilir."

Ebû Ubeyde, Câbir'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bana ulaştığına göre, Rasûlullah (s) abdestten sonra silinmek üzere bir mendil edinmişti. Bazı hanımları onu getirir, o da abdestten sonra bununla azalarını silerdi." Bu 95. hadisinden Ebû Ubeyde şu açıklamayı yapmaktadır:

"Bizim nezdimizde uygulama (*el-ma'mûlu bih' indenâ*) abdestten sonra azaların silinmemesi şeklindedir ve ilim ehli tarafından *istihbâb* olarak görülmüştür. Onlara göre, abdest suyu azalarda bulunduğu müddetçe bu durum sevaba erişmeye yönelik bir *tergîb* sayılmıştır."¹⁴³

Korku namazı hakkındaki hadisi naklettikten sonra da Rabî', hocası Ebû Ubeyde'nin şu sözünü nakletmektedir:

"Bizim nezdimizde uygulama, bu son görüşe göredir. (Alâ hâze'l-kavli'l-ahîr *el-'amelu indenâ*) Ve bu sahâbeden İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve başkalarının da görüşüdür."¹⁴⁴

Hz. Peygamber'in cehri bir namazı kıldırırken, arkasındaki cemaatin okumasını nehyettiğine dair 225. hadisten sonra Rabî', Ebû Ubeyde'nin şu açıklamasını nakleder: "Fâtiha Sûresi hâriçtir, çünkü o, imamla kılarken de, başka zaman da okunur."

Rasulullah (s)'ın ve sahâbenin temettu haccı yaptığını savunan Sa'd b. Ebî Vakkâs ile, Hz. Ömer'in temettu haccını yasakladığını ileri süren

¹⁴¹ Bkz: Rabî', 341.

¹⁴² Rabî', 793.

¹⁴³ Rabî', 95.

¹⁴⁴ Rabî', 193.

Dahhâk arasındaki tartışmayı¹⁴⁵ rivayet ettikten sonra (433) Ebû Ubeyde "Dileyen temettu haccı yapar, dileyen de terkeder, hepsi caizdir" açıklamasını yapar.

Hz. Aişe'nin rivayet ettiği "Bize karşı silah taşıyan bizden değildir" hadisinden (465) sonra Rabî', Ebû Ubeyde'nin 'bununla silahı düşman topraklarına taşımayı' kastettiğini söylediğini nakleder.

c. Câbir'in Açıklamaları

Rabî', Hz. Aişe'nin Rasulullah'ı mestleri üzerine meshederken asla görmediğini ifade ettiği rivayetten sonra, Câbir'den de Rasulullah (s)'in ashabından bir gruba yettiğini ve onlara Rasulullah (s)'in mestlerine meshedip etmediğini sorduğunu, onların da olumsuz cevap verdiklerini naklettikten sonra onun şu sözüne yer verir: "Yüce Allah kitabında bize bizzat abdestten bahsettiği hâlde, kişi nasıl olur da mestler üzerine mesheder? Muhaliflerimizin hadislerinde neler rivayet ettiklerini de Allah daha iyi bilir!"¹⁴⁶

Câbir, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği sinek hadisinden sonra "Bu gösteriyor ki, sinek vb. kanı olmayan benzeri hayvanlar, içine düştükleri şeyleri pislemez" demiştir.¹⁴⁷

Ebû Ubeyde Câbir b. Zeyd'in şöyle dediğini nakleder: "Vitr, recim, sünnet olma ve istincâ bağlayıcı sünnetlerdir (*sunenun vâcibâtun*). Vitrin (bağlayıcılığı) Hz. Peygamber'in ashabına söylediği şu sözden dolayıdır: "Allah size altıncı bir namazı ilave etmiştir ki o, kırmızı develerden daha hayırlıdır, o vitrdir."¹⁴⁸

3. Metindeki Garib Kelimeleri Açıklaması

Rabî'in *Musned*'inde görülen en önemli hususlardan biri de, onun birçok hadiste geçen garîb kelimeleri hadislerin hemen ardından açıklama cihetine gitmesidir. O, bu tür açıklamaları bazen hocalarından naklederken, bazen de bizzat kendisi yapar:

Rabî', 131. rivayette geçen "vadû" kelimesinin, vav harfinin fethasıyla okunduğunu ve abdest suyu anlamına geldiğini açıklamaktadır. Aynı şekilde 145. rivayette geçen hadisteki "tevadda" ifadesinin de abdest anlamına gelmediğini, ellerin yıkanması demek olduğunu hocası Ebû Ubeyde'den nakletmektedir.

"Lâ yeridu hâimun alâ musihhin" şeklindeki 74. rivayette geçen "hâimun" kelimesinin, hayvanları uyuz veya hasta olan kimse, "musihhin"

¹⁴⁵ Karş: Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Hac 60, I. 344, tah. M. Fuad Abdalbâkî, İstanbul- 1981; Tirmizî, *Hac* 12, no: 823, III. 185; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sunen, Menâsik* 50, V. 152-3, İstanbul-1981; Ahmed, *Musned*, I. 174; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 427.

¹⁴⁶ Bkz: Rabî', 123. Rivayetin şerhi için bkz: Sâlimî, *Şerhu'l-Musned*, I. 177-9.

¹⁴⁷ Rabî', 371-2.

¹⁴⁸ Bkz: Rabî', 192.

kelimesinin ise, hayvanlarında böyle istenmedik bir durum olmayan kimse anlamına geldiğini belirtmektedir. Dolayısıyla, hastalıklı hayvanlar, sağlıklı hayvanların yanına getirilmemelidir ki zarar görmesinler, zira zarar vermek helal değildir.

Hz. Peygamber'in önce nehyetmeyi düşündüğü, ancak Bizans ve İranlıların yaptıkları hâlde, çocuklarının zarar görmediğini hatırlayarak nehyetmekten vazgeçtiği ifade edilen 525. rivayetdeki "el-ğîle" kelimesinin "çocuğunu emzirmekte olan hanımın tekrar hamile kalması" anlamına geldiğini açıklamaktadır.

Hz. Peygamber'in insanları birbirlerine karşı bazı olumsuz davranışlardan nehyettiği hadiste geçen "ve lâ tecessesû" ifadesinin, "birbirlerinin ayıplarını takip etmesin"; "ve lâ tehassesû" ifadesinin, "nemîme (dedi-kodu) yapmasın"; "ve lâ tenâfesû" ifadesinin, "birbirine kötülük yaparak intikam almasın" anlamına geldiğini açıklamaktadır.¹⁴⁹

Hz. Peygamber'in, kîl u kâlden ve malın zâyî edilmesinden nehyettiğini ifade eden 567. rivayetten sonra, Ebû Ubeyde'nin buradaki "kîl u kâl" ifadesini, "mizah ve çirkin söz"; malın zayi olmasını ise, "alış-verişte mal sahibinin malın başında bulunmaması ve malını kaybolmaktan korumaması" anlamına geldiğini söylediğini nakleder ve "en iyisini Allah bilir" der.

4. Tekrarlar

Musned'de, birçok rivayetin değişik yerlerde bir veya nadiren iki defa tekrarlandığı görülmektedir. Hadisin ikinci defa nakledildiği yerde, bazen farklı ifadelerle öncesine atıfta bulunulmakta, nerede zikredildiği hatırlatılmaktadır.

Mesela, 632. hadisten sonra, "Tekaddeme fî Bâbi'l-Vudû" denilmiş ve 165. hadise göndermede bulunulmuştur.

Küsûf Namazı hakkındaki 194. İbn Abbas hadisinden sonra, Hz. Aişe'nin rivayet ettiği 195. hadiste Rabî' "ve kad zekernâ salâtehû fî hadîsi İbn Abbâs" demekte ve hadisteki farklı kısmı nakletmektedir.

Rabî, daha önce naklettiği yeri hatırlattıktan sonra "el-hadîs" diyerek rivayeti noktalamaktadır. Mesela, 53, 368, 377, 417, 508, 518, 530, 573, 583, 610, 646, 647, 669. rivayetlerde durum böyledir. 100. hadiste ise "el-hadîs, mezkûrun fî Bâbi'l-Ummeti" denilerek, 43. hadise atıfta bulunulmaktadır.

Musned'de tesbit ettiğimiz 30 kadar tekrarlanan rivayetin numaraları şöyledir:

29=162, 35=53, 48=351, 91=302,329, 95=126, 96=127, 97=128, 102=132, 111=377, 189=206, 192=604, 233=508, 336=689, 360=368, 363=391, 400=509, 401=417, 447=646, 449=642, 495=647, 510=530,673, 522=741, 535=573, 571=583, 597=610, 528=622, 602=679, 676=666+667.

¹⁴⁹ Diğer misaller için bkz no: 6, 13, 36, 140, 181, 203, 321, 335, 336, 354, 371, 379, 467, 526, 537, 557, 566, 636, 645, 706, 707,

Hemen hemen her hadis kitabında görülen tekrarın bazı sebepleri şunlardır:

1. İhtisar ve taktî': Şayet rivayet uzun bir hadis ise ve birden çok konulara değiniyorsa, ilgili her babda hadisi uzunca tekrarlamak yerine, musannif, hadisi isnadıyla başını hatırlatacak kadar zikrettikten sonra, sadece o babla alakalı kısmı vermekle yetinir.

Bunun en güzel misalini, Allah'ın Arşı'nın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insandan bahseden meşhur hadis oluşturmaktadır. Rabî' sözkonusu hadisi (48) "âdil yönetici" maddesinden dolayı "Velayet" ile ilgili babda bütün olarak rivayet etmiş, "mescidler" hakkındaki babda hadisin başını zikrettikten sonra, "el-hadîs, kad tekaddeme fî Bâbi'l-Velâye" derken; "Sadaka" hakkındaki babda da (351) yine hadisi hatırlattıktan sonra "ve zekera'l-hadîse hattâ kâle" deyip, akabinde sağ elinin verdiği sadakayı sol elinin bile bilmeyeceği kadar gizli veren kimseden bahseden kısmı nakletmiştir.

2. Aynı hadisin farklı bablara delaleti: Hadisin bir kısmı, bir baba, diğer kısmı da başka bir baba delil teşkil ediyorsa bu durumda o hadis iki babda da tekrarlanmaktadır. Sahabe fetvalarının çoğunu hadislerin oluşturduğunu belirten 29. ve 162. Câbir rivayeti, önce ilim ile ilgili babda, durgun suya bevletmeden nehyeden kısmı ise suların hükümlerine dair babda tekrarlanmaktadır.¹⁵⁰

3. Sehv vb. sebepler: Bazen niçin zikrettiği anlaşılmayan tekrarlar mevcuttur. Mesela, abdestten sonra mendille silinmeye dair 95. rivayet, abdestin âdâbı hakkında açılan bir babda zikredildikten sonra, mestler üzerine meshetme konusuna ayrılmış diğer bir babda (126) tekrarlanmıştır ki, konu ile alakası anlaşılmamaktadır.

5. Uydurma Haberler

Rabî'in rivayetleri arasında çok zayıf, hatta uydurma olduğu anlaşılan bazı haberler de bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını zikrederim:

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den, Rasûlullah (s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Size küfuv (denk) olan birisi dünür olduğu zaman onu reddetmeyin. Kızların helak olmasından Allah'a sığınırız." Devamla O (s) şöyle dedi: "Şu dört sınıf dışında Tevhid ehli ve hür olan herkes birbirine denktir: Mevlâ, hacâmatçı, dokumacı ve manav."¹⁵¹

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den, o İbn Abbas'dan, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Zekatı vermeyen öldürülür."¹⁵²

Ebû Ubeyde dedi ki: Bana Hz. Peygamber'in şöyle dediği ulaştı: "Şirkin ameli boşa çıkardığı gibi, riya da ameli boşa çıkarır."¹⁵³

¹⁵⁰ Diğer bir misal için bkz: 102=132.

¹⁵¹ Rabî', 513. Sâlimî, *Şerhu'l-Musned*, III. 10-12'de hadisin mursel ve Rabî'in teferrüd ettiği haberlerden olduğunu belirtmekte, rivayeti izah etmeye çalışmaktadır.

¹⁵² Rabî', 340. Sâlimî, *a.g.e.*, II. 71'de musannifin bu hadisi naklinde teferrüd ettiğini söylemiş, başka rivayetlerle destekleyerek izah etmeye çalışmıştır.

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den, o İbn Abbas'dan, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Gıybet, orucu da, abdesti de bozar."¹⁵⁴

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kaderiyye, bu ümmetin Mecûsileridir. Hasta olurlarsa, onları ziyaret etmeyin, ölürlerse cenaze namazlarını kılmayın."¹⁵⁵

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ümmetimde iki sınıf vardır ki, kıyamet günü benim şefaatime nâil olamayacaklar, (zira) Allah onları, benden önceki yetmiş peygamberin lisanı ile lanetlemiştir." "Kim onlar ey Allah'ın Rasûlü?" denilince O: "Kaderiyye ve Murcie" dedi. "Murcie kimdir?" diye sorulunca: "İman, amelsiz sözden ibarettir diyenlerdir. Kaderiyye ise, masiyetleri işleyip, 'bunlar Allah'ın icbarıyla olmuştur, şayet Allah dileseydi biz şirk de koşmazdık, masiyete de düşmezdik' diyenlerdir" dedi.¹⁵⁶

İbn Abbas şöyle dedi: "Birgün Peygamber (s) elinde bir sahife ile çıktı geldi ve şöyle buyurdu: "Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla: Bu, içerisinde cennetliklerin, cehennemliklerin ve onların babalarının, neseplerinin ve mertebelerinin (menâzilihim) yazılı olduğu Rahman ve Rahîm olan Allah'dan gelen bir yazıdır."¹⁵⁷

Rabî' b. Habîb dedi ki: Bana Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den, o da Enes b. Mâlik'ten Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etti: "İlim Çin'de de olsa alınır."¹⁵⁸

Rabî'in râvîlerinden olan Ebû Sufyan'ın hayırla yâd ettiği Uman halkından Ezver adında birisinden naklettiği bir rivayete göre (899), Umân'lı hanımlar Hz. Aişe'yi ziyaret ettiklerinde, onların Umân'lı olduğunu öğrenen Hz. Aişe onlara şu hadisi nakletmiştir: 'Habîbimi şöyle derken işitmiştim: "Havuzuma Umân halkından gelenlerin sayısı çok olacaktır."

Bu tür rivayetler, gerçekten *Musned*'e Rabî' tarafından mı alınmıştır, yoksa kitaba daha sonraki asırlarda mı dâhil edilmiştir bilemiyoruz.

6. Bab Başlıkları

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bugün elimizde bulunan matbû nüshadaki haliyle *Musned*'i, h. VI. asır âlimlerinden el-Vârcilânî (ö. 570/1174) tertip etmiştir. Biz buradaki tertip işini, onun müsned tarzında sıralanmış olan hadisleri, daha sonra tasnif edilmiş eserlerde olduğu üzere,

¹⁵³ Rabî', 66. Sâlimî, *a.g.e.*, I. 115-6'da konuyu âyetlerle izah etmektedir.

¹⁵⁴ Rabî', 105, 317. Bkz: İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, II. 195. İzahı için bkz: Sâlimî, *a.g.e.*, I. 164-5.

¹⁵⁵ Rabî', 798. Bkz: İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, I. 275.

¹⁵⁶ Rabî', 806, 768. Bkz: İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, I. 276'da, bu iki sınıfa ilaveten Cehmiyye ve Râfızîler olmak üzere dört sınıftan söz eden aynı muhtevada bir haber mevcuttur.

¹⁵⁷ Rabî', 799.

¹⁵⁸ Rabî', 18. Bkz: İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, I. 215. Enes'den nakledilmektedir. Sâlimî, *a.g.e.*, I. 42'de, bu haberin muhtelif kaynaklarda da zikredildiğini. İbnu'l-Cevzî'nin onu uydurma saymakla, İbn Hıbbân'ın da bâtıl addetmekle ifrata düşüklerini belirtmekte ve rivayeti izah etmektedir.

meşhur olan kitap (bölüm) başlıkları altında toplamak şeklinde anlıyoruz. Mevcut bab başlıklarının, Rabî' tarafından konulmuş olması muhtemel ise de, el-Vârcilânî'nin hem "Kitâbu't-Tahâre, Kitâbu's-Salât" vb. bölüm isimlerini, hem de bab başlıklarını vermiş olması ihtimal dâhilindedir. Aşağıda görüleceği üzere, bazı başlıklardaki fikhî detaylar bu ihtimali güçlendirmektedir.

Musned'de yaygın olarak kullanılan bab başlığı kalıbı "Bâbun fî..." şeklindedir. Bu başlıklarda ise, daha çok ilgili konu ismi veya o konunun keyfiyeti, farziyeti, edepleri, faziletleri, vb. hususlar ifade edilir:

Bâbun fi'n-niyyeti, Bâbun fi'l-ilmi ve talebihî ve fadhîhî, Bâbun fî âdâbi'l-vudûi ve farzihi, Bâbun fî fadâili'l-vudûi, Bâbun fî keyfiyeti'l-gusli mine'l-cenâbeti, Bâbun fi's-siyâbi ve's-salâti fîhâ ve mâ yustehabbu min zâlike,

Bazen Rabî', ilgili konuyu bir kelime ile tamlama şeklinde ifade eden başlıklar atar:

Bâbu Salâti'l-Havf, Bâbu'l-ahkâm, Bâbu'l-lukata, Bâbu'z-zebâih.

Verilen misallerde görüldüğü gibi o, bu bab başlıklarında, rivayetlerin muhtevasını veya kendi kanaatini yansıtmaz, babın ismini yahut konusunu vermekle yetinir.

Rabî'in kullandığı bir kalıp da "mâ" veya "men" ism-i mevsulleriyle attığı başlıklardır.

Bâbu mâ yecibu minhu'l-vudû, Bâbu mâ yuftru's-sâime..., Bâbu mâ lâ yu'hazu fi'z-zekâti, Bâbu mâ yecûzu mine'n-nikâhi ve mâ lâ yecûzu.

Ayrıca *Musned*'de, fikhî hüküm ifade eden bab başlıklarına da rastlanmaktadır.

Bâbu farzi't-teyemmum..., Bâbu'l-cevâz beyne yedeyi'l-musallî, Bâbu tahrîmi bey'ihâ ve şurbihâ, Bâbu men tekrahu lehu's-sadakati ve'l-mes'eleti, Bâbun fi'n-nevm ellezî yunkıdu'l-vudûe...

Rabî'de görülen başka bir kullanım da, sakındırılan, nehyedilen hususların başlıkta ifade edilmesidir:

Bâbu'z-zecr an gusli'l-marîd, Bâbu'n-nehy an sıyâmi'l-îdeyn ve yevmi'ş-şekk, Bâbu'l-vaîdi fî men'ı'z-zekâti, Bâbu mâ yunhâ anhu mine'l-buyû'...

Musned'de görülen diğer bir başlık tarzı da, bir konudaki hadisler belli bablar altında toplandıktan sonra, konunun geneli ile ilgili geriye kalan ve zikredilen bablar altında nakledilmesi uygun görülmeyen hadisleri "Bâbu Câmiî..." şeklindeki bab başlığı altında toplamasıdır. Mesela:

Bâbu câmiî'l-vudûi, Bâbu câmiî'n-necâsât, Bâbu câmiî's-salâti, Bâbu câmiî's-sadakati ve't-taâm, Bâbu câmiî'l-gazvi fî sebîlillah...

Musned'in 3. ve 4. cüzünde yer alan bab başlıkları ise biraz farklıdır. Rabî'in itikâdî konularda tartıştığı hasımlarına karşı delil olarak ileri sürdüğü rivayetler olması hasebiyle bu başlıklarda delil getirme ifadeleri görülmektedir:

“Bâbu'l-hucceti alâ men kâle...” ve “Bâbu'l-hucceti alâ men yerâ...” gibi.

Bu cüzlerdeki diğer bab başlıklarında ise “Bâbu mâ câe fî...”, “Bâbu mâ ruviye an...”, “Bâbu kıssati...”, “Bâbu mâ kîle fî...” şeklindeki kalıplar kullanılmaktadır.

Musned'deki bazı başlıklarda ise zikredilecek âyet, hadis veya sahâbî sözü aynen alınıp bab başlığında kullanılmıştır:

Bâbu kavlihî azze ve celle..., Bâbu fî kavlihî teâlâ,

Bâbu, kavlihî 'halaka Allahu Adem alâ sûretihî',

Bâbu 'allimnî min garâibi'l-ilm',

Bâbu 'eş-şirku ahfâ min debîbi'n-neml',

821. rivayetten önce yer alan “Bâbu 'es-sunnetu fi't-ta'zîmi lillâhi azze ve celle” şeklindeki bab başlığı ise istisnâî bir kullanımdır.

Musned'de 30 kadarı tekrar olmak üzere, toplam 1005 rivayet ve 157 bab başlığı bulunmaktadır. Her babda en az iki veya üç rivayete yer verilirken, bazı bablardaki rivayet sayısının arttığı görülmektedir.

Sonuç

İbâdiye mezhebinin büyük imamlarından Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-sahîh* adlı eseri, İbâdîlerce rivayet bakımından hadis kitaplarının en sahihi, âlf isnadlı olması hasebiyle sened bakımından en üstünü olarak kabul görmüştür. Onlara göre eserin ricâlinin hepsi ilim, verâ, zabt, emanet, adalet ve siyanet ile meşhurdur. Bu sebeple, Rabî'in muttasıl haberleri gibi, mursef veya “belâğ” sigasıyla nakledilen munkatı' haberleri de onlar nezdinde sahih hükmündedir. Hatta onların nazarında, *Musned*, Yüce Kur'an'dan sonra en sahih kitaptır.

Eserin orijinali, muhtelif konulardaki birçok rivayetin çeşitli isimlere göre sıralanmış tipik bir musned tarzında iken, *Musned*, Rabî'den tam dört asır sonra el-Vârcilânî tarafından h. III. asrın geleneğine uygun bir şekilde belli bablar ve kitaplar oluşturularak tertip ve tasnif edilmiştir. Ancak, eserde yer alan bab başlıklarının birkısımının Rabî'e ait olması da ihtimal dâhilindedir. Zira, Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153)¹⁵⁹ kullandığı bab başlıklarıyla, Rabî'deki başlıklar arasında oldukça fazla benzerlikler dikkat çekmektedir.

Rabî'in *Musned*'inin Rabî'den sonraki dört asırlık tarihî serüveni, sonraki nesillere intikali konusunda maalesef yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Bu ise, eser ve ihtiva ettiği rivayetler, rivayet üslubu hakkında daima ihtiyatla konuşmayı gerekli kılmaktadır. Şüphesiz bunda İbâdîliğin gizli bir mezhep oluşu, diğer mezhepler kadar yayılma şansına sahip olamayışı, bu

¹⁵⁹ Ma'mer b. Râşid ve el-Câmi' adlı eseri hakkında geniş bilgi ve mukayese için bkz: Erul , “Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)”, *AÜİFD*, cilt: XLIII, (2002) sayı: 1, s. 27-61.

sahada yazılmış eserlerin günümüze ulaşamaması veya hâlihazırda yeterli eserlerin bulunmayışı veya henüz neşredilmemiş olmalarının rolü büyüktür.

Yine Ma'mer'in eserinin aksine, Rabî'deki merfu ve muttasıl haberler, rivayetlerin çoğunluğunu teşkil eder. Aynı şekilde, Ma'mer'in *Câmi'*inde birçok muhrem ve meçhul râvîlerden oluşan zayıf isnadlar ile, sened ve metinlerde birçok şek, tereddüt ifadeleri görüldüğü halde, bu tür rivayet kusurları Rabî'in *Musned'*inde yok denecek kadar azdır. Bu ise daha önce belirttiğimiz gibi, ya tamamen yazılı kaynaktan aynen aktarılması ile, yahut daha sonraki asırlarda bu tür kusurların giderilmiş olması ihtimali ile izah edilebilir. Nitekim Dercî'nî'nin Rabî'den naklettiği iki rivayetin isnadı, aynen Ma'mer'de olduğu gibi meçhul râvîlerden oluşmaktadır.

İsnadlarda kullanılan rivayet sîgalarına bakıldığında, rivayetlerin ekseriyetinin, "an'ane" sîgasıyla nakledildiği, yine birçok defa "belağani" sîgasının kullanıldığı, az miktarda da, "haddesenî, ahbarenî ve semîtu" ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Henüz ıstılahlar gelişmediği ve yerleşmediği için eserdeki bu son kullanımların delaleti konusunda kesin bir yargıya varmanın zor olduğunu düşünmekteyiz. Gerçekten de bu asırda henüz, hadis ıstılahları gelişmemiş, yaygınlaşmamıştır. Ancak, bu döneme ait eserlerde görülen bazı kullanımların, daha sonraki ıstılahlara temel teşkil ettiği muhakkaktır.

Rabî'in naklettiği hadislerin isnadları genellikle âlî isnaddir. Bunların çoğu sülâsî, bazen rubâî ve humâsî şeklindedir. Nadiren de uzun isnadlar gözükmektedir.

Çok fazla olmamakla birlikte, eserde zaman zaman değişik sebeplerle tekrarlar yapılmıştır. Yine eserde çok zayıf, hatta uydurma olduğunu düşündüğümüz birtakım haberler mevcuttur. Bu, bir taraftan, musanniflerin bu hususta gereğince titiz davranmadıklarını, diğer taraftan da, bu tür haberlerin h. II. asırdaki eserlerde bile kolayca yer alabilecek yaygınlıkta olduğunu göstermektedir.

Özellikle Rabî'de rivayetlerin ardından görülen açıklamalar, değerlendirmeler ve bol miktarda garip kelimelerin izahı, şüphesiz eseri daha faydalı hâle getirmiştir. Bu tür açıklamalar özelde İbâdîliğin kanaatlerini, genelde de o asrın telakkilerini vermesi bakımından gayet önem taşımaktadır.

H. III. asırda olduğu gibi, henüz bir hadisin kabulü için isnad veya metin açısından ileri sürülen sıhhat şartları gözetilmemiştir. Haberlerin, mursel, munkatî', muallak, mu'dal oluşları çok fazla önemsenmemiştir. Elbette her musannif kendi ictihadı doğrultusunda belli tercihler yaparak bu haberleri nakletmiştir. Ancak, ittisal şartı, illetli veya şâz olmama, râvîlerin adalet ve zabt sahibi, bilinen kimseler olma gibi şartların, h. III. asırda olduğu kadar gözetilmediği ortadadır.

Henüz yerleşmiş bir tertip ve tasnif tarzı da olmadığı için, bu asra özgü, hadisleri sadece belli bab başlıkları altında sıralama şeklinde basit bir düzenleme söz konusudur. Ancak kabul etmek gerekir ki, daha önce

hadisleri tamamen rastgele sıralamak ve yazmak şeklindeki tedvin faaliyetinden sonra, en azından onları belli bablar altında sıralamak da önemli bir aşamadır. Nitekim bu eserlerdeki bab başlıkları, daha sonra tasnif edilmiş eserleri oldukça etkilemiştir.

Kesin bir yargı olmamakla birlikte, daha bu asırdaki musanniflerin bile ellerindeki yazılı kaynaklardan azamî derecede yararlandıklarını düşünüyoruz. Zikrettiğimiz bazı rivayetler, bu hususta verilen bilgiler bu ihtimalin hiç de zayıf olmadığını göstermektedir.

Eserde yer alan merfu, mevkuf ve maktu olmak üzere binden fazla rivayet, h. II. asırda başta Rasûl-i Ekrem'in Sünnet ve hadisleri olmak üzere, bu kaynaktan beslenen sahâbe ve tâbiûn söz ve görüşlerinin o asır ve toplumdaki otoritesini, etkisini, bilgi değerini göstermektedir. Bu rivayetlerin sahih olanları bir yana, zayıf ve uydurma olanlarının bile onlar nezdinde belli bir değeri vardır.

H. II. asırdan günümüze kadar intikal eden hadis mecmualarından birisi olduğu gibi, İbâdîliğin de en temel hadis kaynağı olma özelliğine sahip olan eser, özelde İbâdiye mezhebince kabul gören rivayetleri naklederken, genelde de II. asra ait rivayetler hakkında belli bir fikir vermektedir.

Netice olarak, Rabî'in eserini şimdiye kadar İbâdîler kullanmıştır. Diğer mezheplerin bu eserden yeterince istifade ettikleri söylenemez. Birtakım kusurlarına ve zafiyetlerine rağmen, Rabî'in bu eseri, erken dönem kaynaklardan olması itibarıyla, ilmî araştırmalarda başvurulacak kıymeti haiz olup, ihmal edilmemesi gereken eserlerdendir.